

OSMANLI-TÜRK TARİHÇİLİĞİ ÜZERİNE NOTLAR

Prof. Dr. Halil İNALCIK* - Doç. Dr. Bülent ARI**

Osmanlı-Türk tarihi, XIV. yüzyıldan beri dünya tarihini yakından ilgilendiren konulardan biridir. Osmanlının Avrupa'yla ilişkileri Nicolae Iorga (Jorga)¹ ve Johānn Wilhelm Zinkeisen² tarafından geçen asırda yazılmıştır. Osmanlının genel tarihi, doğu kaynaklarını da kullanan Joseph von Hammer³ tarafından yine Almanca olarak basılmış ve Hellert tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Hammer'in eserinin son ciltleri hariç önemli bir kısmı Atâ Bey'in düzeltmeleri ile memleketimizde klasik bir kaynak niteliğinde bugüne dek kullanılmamıştır. Türkiye'de genel Osmanlı tarihi üzerinde son klasik eserler İsmail Hakkı Uzunçarşılı⁴ ve Enver Ziya Karal⁵ tarafından yayımlanmış bulunmaktadır.

Osmanlı tarihine ait belge fonları İstanbul'da Osmanlı arşivinde ve Avrupa arşivlerinde büyük seriler hâlinde mevcuttur. Yalnız İstanbul Osmanlı arşivinde 150 milyon kadar belge olduğu tahmin edilmektedir. Bunun % 80'i bilgisayarda kodlanmıştır. Avrupa'da Osmanlı tarihini ilgilendiren belge fonları, başta İtalya olmak üzere Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya arşivlerinde büyük seriler hâlinde mevcuttur. Bu arşivlerdeki belgeler kısmen seriler hâlinde yayımlanmıştır. Sanudo⁶ İtalya arşivlerinden belge özetlerini "i Diarii" adıyla 58 cilt hâlinde neşretmiş bulunmaktadır. Ayrıca Venedik elçilerinin senatoda okudukları raporlar üç cilt hâlinde Alberi⁷ tarafından yayımlanmıştır. Venedik balyoslarının İstanbul, Paris, Madrid ve Londra'dan gönderdikleri raporlar İngilizceye çevrilerek Londra'da basılmıştır.⁸ Fransız arşivinden XVI. asra ait belgeleri E. Charrière dört cilt hâlinde yayımlamıştır.⁹ Bundan önce Avrupa arşivlerinden topladığı belgeleri Iorga, "Notes et Extraits" adlı altı ciltlik eserinde neşretti. Iorga ayrıca Romanya'da Hurmuzaki belge koleksiyonunda da binlerce vesika yayımladı. Yine

* Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

** Çankaya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Nicolea Jorga; Geschichte des Osmanischen Reiches, 5 cilt, Gotha, 1908-1913. Türkçe baskısı Nicolea Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 5 cilt, İstanbul, Yeditepe, 2005.

² Johann Wilhelm Zinkeisen; Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, 7 cilt, Hamburg, 1863. Türkçe tercümesi Yeditepe Yayınları tarafından hazırlanmakta olup 2007 yılında basılacaktır.

³ Joseph Freiherr Hammer Purgstall; Geschichte des Osmanischen Reiches, 10 cilt, Pesth: Hartleben's Verlag, 1835. eser Mehmet Atâ Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir: Devlet-i Osmaniye Tarihi, İstanbul, 1329-1336.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, 4 cilt, Ankara, TTK, 1954.

⁵ Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, 5 cilt, Ankara, TTK, 1954.

⁶ M. Sanuto; I diarii, 58 cilt, Venedik, 1879-1903.

⁷ E. Alberi; Le relazioni degi ambasciatori Veneti al senato, durante il secole decimosesto, Florence, 1839-1869.

⁸ Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in Other Libraries of Northern Italy, London: Printed for her Majesty's Stationary Office.

⁹ E. Charrière; Négociations de la France Dans le Levant ou Correspondances, Mémoires et Actes Diplomatiques, Paris: Imprimerie Imperiale, 1860.

Hollanda arşivlerinde mevcut Osmanlı ve Akdeniz tarihine ilişkin belgeler altı cilt hâlinde basılmıştır.¹⁰

15 kadar memlekette yapılan bütün bu çalışmaların hemen hemen tam bir bibliyografyasını Viyana'da Andreas Tietze'nin çıkardığı "Turkische Anzeiger"de bulmak mümkündür. Bu arşiv çalışmalarının ışığı altında Osmanlı tarihi araştırmaları tamamıyla yeni bir içerik kazanmakta, eski çarpıtılmış görüşler düzeltilmekte ve Osmanlı tarihinin bilinmeyen birçok cephesi aydınlatılmaktadır. Burada çarpıcı bir misal vermek gerekirse; Osmanlı arşivinden, 1432 tarihli en eski bir tımar icmal defterinin¹¹ yayımlanması, Balkan tarihi üzerinde bildiklerimizi kökünden değiştirdi. Bu defter, Osmanlıların fetih sırasında yerli askerî aristokrat sınıfı, kendi tımar sistemi içine aldığını ortaya çıkarmaktadır. Bu gerçeği, Balkanlar'ın diğer bölgelerinde de görmekteyiz. Osmanlı fetih ve yerleşmesinin koşulları ve gerçekleri bu belge yayınlarıyla tamamen değişmektedir. Bu örneğe göre Osmanlı arşiv belgeleri üzerindeki çalışmalar, Avrupa'yla, Arap memlekeleri, Hindistan hatta Uzak Doğu ile ilişkiler üzerinde yepyeni perspektifler ortaya çıkaracaktır.

Bu makalede, Osmanlı tarihçiliği ve vekayinameler üzerinde genel bir değerlendirme sunacağız. Ardından, Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki tarihçilik üzerinde kısa bir ilave yapacağız. Osmanlı tarihçiliğini genel hatlarıyla şu dönemlere ayırmak mümkündür:

1. XV. asır sonlarında II. Bayezit devrine gelinceye kadar Osmanlı tarihçiliği,
2. II. Bayezit devrinde yazılan genel Osmanlı tarihleri (Tevârih-i Âli Osman),
3. Kanuni Süleyman devrinde, bu sultanın uzun saltanat yıllarını kapsayan genel tarihler ve şehnameler,
4. Vakanüvisliğin kurulmasıyla devletin tarihinin vakanüvisler tarafından dönem dönem yazılması,
5. XIX. asırda Batının tesirinde genel Osmanlı tarihleri yazılmaya başlanması,
6. Cumhuriyet devri Osmanlı tarihçiliği.

1. 1300-1490 Dönemi ve Menakıpnameler

Bu dönemde, önemli sayılan zaferler ve sultanlar için menakıpname tarzında birçok tarih kitabının yazıldığını biliyoruz. Aşıkpaşazade, tarihinde, bu çeşit menakıpnameleri, kendi eserinde kısaltarak verdiğini ifade etmektedir. Bu dönemin Osman Gazi'den Yıldırım Bayezit'e kadar olan tarihi ilk kez Yahşi Fakih tarafından derlenmiştir. Yahşi Fakih, bilgilerinin önemli bir kısmını Sultan Orhan'ın imamı olan babası İshak Fakih'ten nakletmektedir.

Bu ilk derleme Osmanlı tarihi maalesef kayıptır. Fakat Aşıkpaşazade, "Tevârih-i Âli Osman" adlı ve yine derleme olan tarihinde bu kitabı esas aldığını ifade etmektedir. Bunun dışında Aşıkpaşazade birtakım başka menakıpnameleri de kullandığını işaret eder. Aşıkpaşazade'nin ifadesinden, bu dönemde birçok menakıpnamenin yazılmış olduğunu anlıyoruz. Bu menakıpnamelerin çoğu bugün kayıptır. Ancak biz araştırmalarımızda II. Murat devrine ait "Gazavât-ı Sultan Murad bin Mehmed Hân" adlı menakıpnameyi¹² Mevlüt Oğuz'la beraber bulup neşrettik.

Yakınlarda ben böyle başka iki menakıpnameyi daha ortaya çıkardım. Bu menakıpnameler, ünlü Germiyanlı şair Ahmedî'nin, Osmanlı hizmetine girdikten sonra yazdığı mensur iki menakıpnamedir. Bu menakıpnamelerin birincisi 1385-1389 tarihinde Kosova gazasını tasvir eden bir gazavatname,¹³ ikincisi Sultan I. Mehmet'in 1402-1413 arasındaki tarihidir.¹⁴ Ahmedî'nin "İskendernâme"de başlangıçtan Süleyman Çelebi'ye kadar olan Osmanlı tarihini özetleyen "Tevârih-i Mülûk-i Âli Osman"¹⁵ adlı manzum, kısa tarihi çoktan beri malumdu. Fakat yukarıda bahsedilen iki menakıpnamesi Neşri tarihine aynen alınmış olmakla beraber Ahmedî'ye aidiyeti şimdiye kadar bilinmiyordu. Bu suretle bu dönemlere ait, yani XIV. yüzyıl başlarında yazılmış iki menakıpname daha tarih sahnesine çıkmış bulunmaktadır. Bu gibi menakıpnameler Kosova Savaşı zaferi yahut Varna Savaşı zaferi gibi büyük hadiseler dolayısıyla yazılmış gazavatname, fetihname tarzındaki eserlerdir. Aşıkpaşazade'nin özetlediğini söylediği bu gibi daha birçok menakıpnamenin yazılmış olduğuna şüphe yoktur. Ahmedî'nin iki menakıpnamesi Neşri tarafından aynen aktarılmıştır.

Büyük zaferler dolayısıyla yazılmış menakıpname tarzı, Osmanlı tarihçiliğinde bundan sonra da devam etti. Fatih devrinde Farsça "Gazânâme-i Rûm", daha sonraki devirlerde II. Bayezit devri için "Kutbnâme",¹⁶ Kanuni Süleyman'ın seferleri için Matrakçı Nasuh'un ve Lokman'ın yazdığı Şehname'ler, XVI. asır sonlarında Mustafa Âli'nin şark seferleri (Osmanlı-İran harpleri: 1578-1590) üzerine yazdığı "Nusretnâme" bu gibi menakıpname tarzında eserlerdir. Bunlar belli başlı bir seferi veya zaferi bütün teferruatıyla anlatırlar.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı tarihinin belli bir devir sonuna kadar genel tarih olarak ilk tertip eseri şüphesiz Yahşi Fakih'in tarihidir. Bu tarih

¹² Halil İnalçık, Mevlüt Oğuz; Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehmed Han, İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname, Ankara, TTK, 1989.

¹³ İnalçık; Ahmedî's "Ghazânâme on the Battle of Kosova", Les Annales de l'Autre Islam, no: 7, INALCO-ERISM, Paris, 2000, s 21-26.

¹⁴ Ahmedî'nin bu iki menakıpnamesi hakkında daha geniş bilgi için bk. İnalçık; "Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler", Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, s 264-267.

¹⁵ Kemal Sılay; History of the Kings of the Ottoman Lineage and Their Royal Holy Raids Against the Infidels, Cambridge: Harvard University, Turkish Sources LV, 2004.

¹⁶ Fırdevsi-i Rûmî; Kutbnâme (Kıssa-i Midilli), Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, No: 643. Kutbnâme; Haz. İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, TTK, 1980.

¹⁰ Bronnen Tot De Geschiedenis Van Den Levantschen Handel; Ed. K. Heeringa, 's-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1910.

¹¹ Halil İnalçık; Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara, TTK, 1954.

daha sonraki devirlerde Ahmedî'ye, Aşıkpaşazade'ye, Neşrî'ye, anonim Tevârih-i Âl-i Osman'a, Hadidî'ye, Behiştî'ye, Ruhî'ye, Oruç'a ve başkalarına kaynak olmuştur. Bu ana kaynağı, tam veya eksik olarak veya ilavelerle, bu yazarların eserlerinde bulmak mümkündür. Bu nedenle o dönem tarihi üzerinde araştırma yapanlar yukarıda bahsedilen bütün bu kaynakları bir arada karşılaştırarak kullanmak zorundadırlar.

Fatih devrinde Şükrullah'ın Farsça ve Karamanî Mehmet Paşa'nın Arapça Osmanlı tarihi risaleleri, genel Osmanlı tarihi üzerinde basit birer kronolojiden ibaret kalmıştır. Fatih devri üzerinde İstanbul fethinden II. Bayezit'in ilk yıllarına kadar yazılmış şahsi bir eser Tursun Bey'in "Târih-i Ebu'l-Feth"dir.¹⁷ Tursun Bey, II. Bayezit devrinde de sağ idi. Onun 1499'a kadar yaşadığı biliniyor. Tursun Bey Mahmut Paşa'nın baş kâtipi olarak olayları çok yakından takip eden bir bürokrattı. Onun amcası meşhur Anadolu beylerbeyi Bursalı Hamza Bey'dir. Yine Fatih devrinde 1467'ye kadar bir Tevârih-i Âl-i Osman, yani bir genel Osmanlı tarihi yazan Oruç bilinmektedir.¹⁸ Oruç, bazı ilavelerle anonim Tevârih-i Âl-i Osman'lardan farklı değildir. Halk için yazılmış bu Tevârih-i Âl-i Osman'lar XVI. asırda da kısa tarihler olmaları dolayısıyla cidden popüler olarak okunmaktaydı. Bunlar arasında 1550'lere kadar bu tarzı devam ettiren Muhittin El-Cemali'nin tarihi ve bunun gibi birçok tarih mevcuttur.

2. II. Bayezit Devrinde Tarihçilik

Aşıkpaşazade, Yahşi Fakih'ten sonraki olayları XV. asır sonlarına kadar getirmiş görünmektedir. O, bu derleme (komplasyon) tarihini yazmaya 1474'te başlamış ve II. Bayezit devrinde devam etmiştir.¹⁹ Aynı devirde yine başka bir komplasyon Neşrî'nin "Cihannümâ"sıdır.²⁰ Neşrî bütün öteki Osmanlı tarihçileri gibi Osmanlı tarihini İslam tarihinin bir devamı, bir parçası gibi yorumlamaktadır. Neşrî XIV. yüzyıl sonlarında yazılmış olan genel Osmanlı tarihleri arasında, kaynakları bakımından en kapsamlı olanıdır. Esas itibarıyla Aşıkpaşazade'yi ve yukarıda açıkladığımız üzere Ahmedî'nin eserlerini ve ayrıca yeni bir kaynak olarak tarihî takvimleri kullandı. Yine II. Bayezit zamanında, Neşrî'den sonra daha iddialı ve genel Osmanlı tarihleri yazılmıştır. Bunlar İdris-i Bitlîsi'nin Heşt Bihişt'i (Farsça), Kemalpaşazade'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ı, Ruhî'ye atfolunan Ruhî Tarihi'dir.²¹

Ruhî tarihine, yahut Ruhî'ye atfolunan Oxford yazmasına göre, II. Bayezit bu tarihçileri huzuruna çağırması ve bu büyük imparatorluğun şanına

¹⁷ Tursun Bey; Tarih-i Ebu'l-Feth, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1330. Tursun Bey; Tarih-i Ebu'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

¹⁸ Oruç b. Adil; Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Franz Babinger, İstanbul: Matbaa-i Âmirâ, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1341.

¹⁹ Aşıkpaşazade Derviş Ahmet Aşıkî; Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Âmirâ, 1332.

²⁰ Mehmet Neşrî; Kitâb-ı Cihannümâ, Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen, Ankara, TTK, 1949.

²¹ Ruhî Tarihi; Haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel, TTK, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c.XIV, Sayı 18, Ankara, 1992, s.359-472.

uygun büyük bir tarih yazmalarını istemiştir.²² Böyle bir istek tabiidir; çünkü, Fatih devrindeki büyük fetihlerden sonra güçlü bir imparatorluk olarak ortaya çıkan Osmanlının şanına uygun genel bir tarih o zamana kadar yazılmamıştı. Osmanlıların XIV. yüzyıl başından beri örnek aldıkları büyük imparatorluk, Timur ve oğullarının imparatorluğu idi. Timur'un tarihi, Zafername adı altında, Farsça, yüksek inşa diliyle yazılmış muazzam eserlerdir. İdris-i Bitlîsi bu tarzı örnek olarak her padişah için bir cilt olmak üzere Farsça, Heşt Bihişt²³ adlı büyük eserini yazıp sultana takdim etti. Devrin büyük âlimi ve münşisi Kemalpaşazade de Türkçe olarak sekiz cilt hâlinde Osmanlı tarihini yazdı.²⁴ İdris, Kemalpaşazade ve Ruhî, üçü de genel eserlerini yazarken başlıca kaynak olarak Neşrî'yi esas tutmuşlardır. İdris'in sekizinci cildinde orijinal kısımlar bulunmaktadır. Orada devrinin büyük adamlarıyla yaptığı görüşmelerden ve kendi müşahedelerinden ilaveler vardır ve son cildi hakikaten orijinal bir tarih sayılabilir. İdris'in daha önce yazılmış tarihleri kullanırken de en iyi nüshaları gördüğü anlaşılıyor. Çünkü bazen Neşrî'de olmayan birtakım bilgiler ve tarihllemeler bulunmaktadır. İdris'in oğlu Ebu'l-Fazl onun eserini Selim devrine kadar getirmiştir.²⁵ Kemalpaşazade'nin ve Ruhî'nin eserlerinde yine Neşrî esas alınmıştır. Bu suretle Aşıkpaşazade'de olmayan Ahmedî'nin iki menakıpnamesi bu derlemelerde yer almış bulunuyor.

II. Bayezit zamanında sultan için yüksek ve edebî bir üslupla yazılan bu eserler yanında, halk ve askerler için Osmanlı tarihini basit bir dille özetleyen anonim²⁶ "Tevârih-i Âl-i Osman"lar mevcuttur. Bu halk kitaplarında

²² "Sultan Bayezid bin Mehemmed Han bin Murad Han, ... çün bu bende-i zaif ü kalilü'l-bizâ'a ki ebâ an ced ol hânedân-ı şerif nimetiyle perverde olmuşdur; saadet müsaadet ve devlet muavenet edüb ol padişah-ı kerîmün şerif hidmetiyle müşerref olub silk-i huddâm ve âbidinde münselik olmak müyesser oldu ... bazı muhaverât-ı şerifeleri esasında bu mani fehmler oldu ki tevârih-i selâtin-i ulû'l-emr-i İslamiyye ki cenab-ı Hakk celle ve a'lâdan icab-ı itaatde tâl-i resul vaki' olmuşlardı. Bادهu kasas-ı'l-enbiya ahsen-i kasas görünür, bu cihetdendir ki ekabir-i ulema anun zabtına ve tahririne mültezim olub ol babda kitablar tasnif etmişlerdür, amma tevârih-i eşref-i selâtin ki Al-i Osman'dur, ibârât-ı 'âmü'n-nef ile kemâyenbağî cem olmamışdur, olsa müstahsen idi. Bu bende-i hakir mana-yı mezkûra ittıla' bâis oldu ki, ol tevârih ibârât-ı Türkiyye ile ki diyâr-ı Rûm'da 'âmü'n-nef'dir cem ide. Pes bu kitabda selâtin-i aliyye-i Osmâniyye hikayyetlerinden malum olanların sahihleri alâ vehil-i ihtisar tedvin olundu". Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel; "Ruhî Tarihi Oxford Nüshası", Belgeler, c.XIV, Sayı 18, Ankara, 1992, s.369.

²³ Avrupa'da ve Türkiye'deki kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları vardır. İdris'in kendisi de eserini düzelterek birkaç defa yazmıştır. Türkiye'deki nüshaları: İdris-i Bitlîsi; Heşt Bihişt, İstanbul, Nür-i Osmaniye, No: 3078; Hamidiye, Nu: 928; Aya Sofya, Nu: 3544.

²⁴ Kemalpaşazade'nin tarihinin bazı cilleri Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır: Kemalpaşaoğlu Şemsüddin Ahmed İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, I, ve II. Defter; Haz. Şerafettin Turan, Ankara, TTK, 1991. İbn Kemal (Kemalpaşazade); Tevârih-i Âl-i Osman, IV. Şerafettin Turan, Ankara, TTK, 2000. İbn Kemal; Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, Haz. Ahmet Uğur, Ankara, TTK, 1997. Kemal Paşazade; Tevârih-i Âl-i Osman, VIII. Defter, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara, TTK, 1996.

²⁵ Ebu'l-Fazl, müderrislik ve kadılıktan sonra başdeftardalık yapmıştır. Heşt Bihişt'e yazdığı ilave tarih kitabının yanı sıra babasının Selimname adlı eserini de toplayıp düzenlemiştir.

²⁶ Tevârih-i Al-i Osman Die Altosmanisehen Anonymen Chroniken; Haz. Friedrich Giese, Breslav, 1922. F. Giese neşrinin yeni harflerle basımı: Tevârih-i Al-i Osman; Haz. Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay., 1992. Berlin Devlet Kütüphanesi (Königlichen Bibliothek) Hs 216 numarada kayıtlı ve sonraki dönemlere ait bir diğer anonim tarih, Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704); Haz. Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK, 2000.

Osmanlı hanedanını, bazı sultanların hareketlerini tenkit eden satırlara rastlanır. Bayezid devrinde evvelce izah ettiğimiz gibi bazı münferit gazalar, fetihler üzerine de eserler yazılmıştır. Bunlardan en tipik olanı Midilli üzerine seferi tasvir eden "Kutbnâme"dir.

Bayezit'in son yıllarında Selim ve kardeşleri arasında taht için büyük bir mücadele başlamıştı. Selim tahtı ele geçirip kardeşlerini bertaraf ettikten sonra Osmanlı çevrelerinde bu mücadeleyi anlatan ve Selim'i veya rakiplerini tutan birçok risale yazılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu taht mücadelesi Osmanlı düşünce hayatında büyük ayrılıklara neden olmuştur. "Selimname" adıyla yirmiden fazla yazılmış olan bu risalelerden bir kısmı Selim'e karşı, bir kısmı ise Selim'i destekler niteliktedir.²⁷

3. Kanuni Süleyman Devrinde Tarihçilik

XVI. asırda, Kanuni Süleyman'ın veziriazamları Rüstem Paşa, Lütfi Paşa²⁸ ve Ayaz Paşa tarihler yazmışlardır. Bu veziriazamlar, yazdıkları tarihlerin başına yukarıda bahsettiğimiz anonim tarihleri aynen almışlardır. Rüstem Paşa tarihi basılmamıştır, fakat Lütfi Paşa tarihi yayımlanmıştır. Bu devlet adamları anonimleri kullandıkları gibi kendi zamanlarına ait önemli bilgiler de vermektedirler. Bu eserlerin anonimlerden alınan kısımlarında, anonimlerin asıllarında olmayan ayrıntılar mevcuttur. Bu sebeple eski devirlere ait araştırmalar için kullanılabilir.

Kanuni devrinin ilk yılları Kemalpaşazade'nin büyük tarihindeki son ciltte "Mohaçnâme" adıyla bilinmektedir. Kanuni devrinde yazılmış belli bir tarihe kadar olan vekayiname tarzındaki eserler de şunlardır: Ferdî'nin "Süleymannâme" adlı eseri, bu devrin tarihini 1542'ye kadar kaydeder. Yine bu devir için bir genel tarih, meşhur Nişancı Celalzade Mustafa'nın yazdığı "Tabakâtü'l-Memâlik" adlı eserdir. Celalzade eserine devlet teşkilatı ve ülke hakkında da pasajlar, fasıllar koymuştur. Bu devirde genel tarih yazarları arasında El-Lârî'nin Farsça dünya tarihini zikretmek lazımdır. O, Süleyman'ın ölümüne kadar bir Osmanlı tarihi vermiştir. Aynı devirde yine bir genel Osmanlı tarihini Arapça olarak yazmış olan Cennâbî'yi de zikretmek gerekir.

Bu devirde eski menakıpnameler tarzında Kanuni'nin hemen hemen her seferi için bir gazavatname yahut fetihname yazılmıştır. Bunların içinde en göze çarpanı Nasuh Matrakçı'nın eserleridir. Onun "Fetihnâme-i Karabuğdan" adlı eserinden başka "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn" adlı eseri bilinmektedir.²⁹ Yine bu seferler üzerinde Lokman'ın "Hünernâme"si,

²⁷ Yayımlanan Selimnamelerden bazıları: Hoca Sadettin Mehmet b. Hasancan; Selimnâme, İstanbul, Tab'hane-i Âmire, 1280/1863. Eser Tac'üt-Tevârih'in ikinci cildinin sonunda yayımlanmıştır. Celalzade Mustafa; Selim-Nâme, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990. Şükrî-i Bitlisî; Selim-Nâme, Haz. Mustafa Argunşah, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 1997.

²⁸ Lütfi Paşa; Tevârih-i Âl-i Osman, Neşr. Âfî Bey, İstanbul, Matbaa-i Âmire, T.C. Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1341. Lütfi Paşa; Tevârih-i Âl-i Osman, Berlin, Kâviyani Matbaası, Hannover Şark Kitabhanesi, 1343, Haz. Kayhan Atik, Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

²⁹ Nasuhü's-Silâhî, (Metrakçı); Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Hân, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara, TTK, 1976.

aynı tarzda yazılmış bir eserdir. Bu gazavatname tarzındaki eserler, diğer genel tarihler yanında pek çok ayrıntıları ihtiva ettikleri için çok önemlidir. Yine bu gibi önemli olayları kutlamak maksadıyla yazılan eserler arasında sünameleri, yani padişahların düşünlerini anlatan eserleri unutmamak gerekir. Bunlar devletin sosyal hayatı, devlet teşkilatı, sınıflar bakımından önemli kaynaklardır. Süleyman dönemine ait bu tarzda yazılmış birçok menakıpnâme ve risaleler bilinmektedir. "Süleymannâme", "Zafernâme", "Hünernâme" gibi adlar altında yazılmış bu eserlerin birçoğu henüz yazma hâlinindedir. Bunların bir kısmını, Avrupa, İspanya kütüphanelerinde bulunan nüshaları Babinger "Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri" kitabında belirtmektedir.³⁰

Ayrıca bu devirde sefer esnasında ordunun geçtiği belli başlı menzilleri, durakları tasvir eden menzillameler de önemlidir. Bunların birçoğunu Ahmet Feridun Bey'in "Münşeâtü's-Selâtin"inde bulmaktayız.³¹ Ayrıca bu devirde meşhur Kaptanıderya Hayrettin Paşa'nın gazaları üzerinde eserler de yazılmıştır.³²

I. Selim'in ölümüne kadar olan dönemi Hoca Sadettin Efendi "Tac'üt-Tevârih" adlı eserinde iki cilt hâlinde yazmıştır.³³ Sadettin Efendi, padişahların musahibi ve akıl hocası olarak tarihi önemi olan bir şahsiyettir. "Tac'üt-Tevârih" adlı, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Selim devri sonuna kadar olan bir genel Osmanlı tarihi yazmıştır. Bu tarihi Türkçe olarak fakat o zamanın ağır inşa diliyle yazmıştır ve Osmanlı tarihinin bu devresi için klasik bir eser sayılır. Sadettin'in bu tarihi, Vincenzo Bratutti tarafından İtalyancaya da çevrildi. Batı dillerine başka tercümeleri yapılmıştır. Yani Osmanlı tarihinin bir klasiği olarak, Doğuda ve Batıda kaynak olmuş en önemli eserlerdendir. Bu eser aslında büyük kısmı itibarıyla İdris-i Bitlisî'nin Farsça Heşt Bihîşt'inin bir tercümesidir. Hoca Sadettin Efendi eserini hazırlarken başka Osmanlı tarihlerini de kullanmış; Neşrî'yi muhakkak görmüş, fakat yine de eseri orijinal sayılamaz. O dönemi incelemek ve araştırmak isteyenler, bunun kaynağı olan ve yukarıda bahsedilen Heşt Bihîşt'e başvurmalıdırlar.

Sadettin, münşi bir mütercim olarak yukarıda bahsedilen Lârî'nin Farsça dünya tarihinin de Osmanlılar dışındaki diğer kısımlarını, yine inşa diliyle Türkçeye çevirmiştir. Ayrıca Selim'in babasıyla olan ilişkisi Osmanlı

³⁰ Franz Babinger; Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke, Leipzig: O. Harrasowitz, 1927. Franz Babinger; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Uçok, Ankara, 1982, s.81-85.

³¹ Feridun Ahmet Paşa; Mecmua-i Feridun Bey, Münşeâtü's-Selâtin, c.1, İstanbul, Dar'üt-Tibaatü'l-Amire, 1274; c.2, İstanbul, Takvimhâne Matbaası, 1275, İstanbul, Takvimhâne-i Âmire, 1264-1265.

³² Gazavât-ı Hayrettin Paşa'nın yeni harflerle ve kısaltılarak baskısı, Fevzi Kurtoğlu; Barbaros Hayrettin Paşa, İstanbul, Sebat Matbaası, 1935. Sadeleştirilmiş Türkçe baskıları: M. Ertuğrul Düzdağ; Akdeniz Bizimdi, Barbaros Hayrettin Paşa'nın Savaşları, İstanbul, TÜRDAR, 1984. Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları; Haz. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.

³³ Hoca Sadettin Mehmet ibn Hasancan; Tac'üt-Tevârih, İstanbul: Tab'hane-i Âmire, 1279-1280.

tarihçilerini devamlı meşgul ettiği için, bir de "Selimnâme" yazmıştır.³⁴ Yavuz Selim'in Mısır'da Tumanbay'ı idamıyla biter. Eserin sonunda, Taşköprülüzade³⁵ gibi Osmanlı ulemasından geniş bir şekilde bahsetmiştir. Bu bölümde meşayih ve ulemeden uzun uzadıya bahseder.³⁶ Matbu nüshada Hâtîme adı altında yer alan bu kısım, biyografi lügati olarak büyük önem taşır.

Selaniki ve Mustafa Âli

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı tarihçiliğinde seçkin bir yeri olan iki önemli yazar, Mustafa Selaniki ve Mustafa Âli'dir. Selaniki'nin Osmanlı maliye divanında bir kâtip olarak mali işler ve para meseleleri üzerinde ihtisası vardır. İdaredeki bozuklukları, akçanın değerini düşmesi dolayısıyla isyanların çıkmasını ve devlet kademelerindeki büyük kargaşayı en iyi aksettiren kaynaklardan biri Selaniki tarihidir.³⁷ Selaniki'nin ölümü 1600'lere doğrudur. Eser 1563-1599 yılları arasındaki olayları anlatır. Bu dönem için son derece önemli bilgiler verir.³⁸

Gelibolulu Mustafa Âli ise önemli bir tarihçi olduğu kadar Osmanlı kültür tarihi bakımından da önemli eserler vermiştir. Mustafa Âli, bir münşi bürokrat sıfatıyla eserlerini yazmıştır. Bütün maksadı padişaha musahip olmak, yani devlet idaresinde padişahın baş müşaviri durumuna gelmekti. Fakat hayatı boyunca bunu bir türlü elde edemedi. Bunun üzerine musahiplik sanatına dair ilimlerde kalem oynattı. Yani hattaıllıktan tarihe, saray protokolünden devlet idaresine ve maliyenin tenkidine kadar pek çok eser vermiştir. Tipik bir "kâtibü't-tedbir", yani devlet işlerine vakıf, münşi, çok esaslı bilgi sahibi bir bürokrattır. Fakat hiçbir zaman padişah musahibi olamadığından, kendi yolunu kesenlere karşı gayet şiddetli hücumlar yapmıştır. Bu sebepten dolayı kendisini benimseyen bir devlet adamı çıkmadı.

Onun tarih sahasındaki eseri "Kühü'l-Ahbâr", kendisinden önceki Şükrullah, Larî, Cennâbî gibi bir dünya tarihi olarak planlanmış ve dört rükne ayrılmıştır. İlk rükün yaradılıştan Hz. Muhammed'in nurunun Hz. Adem'e geçişinden, bütün mahlukatın sırasıyla meydana gelişi ile dağlar, denizler, sular ve iklimlerden bahseder. İkinci rükün Kur'an'da adı geçen peygamberler, Arap toplulukları, Hz. Muhammed'in peygamberliği, mucizeleri, ilk halifeler, Emevîler, Abbâsîler, Arap emirleri, âlimler, şeyhler ve tabipler

³⁴ Hoca Sadettin Mehmet b. Hasancan; Selimnâme, İstanbul, Tab'hane-i Âmire, 1280/1863. Eser Tacüt-Tevarih'in ikinci cildinin sonunda yayınlanmıştır.

³⁵ Taşköprülüzade Ahmet İsmettin; Şakâiki'n-Nu'mâniye Fî Ulemâ'd-Devletî'l-Osmâniye, İstanbul, Darü't-Tibaatü'l-Âmire, 1269.

³⁶ Bu bölüm Tacüt-tevarih (matbu nüshada) c.2, s.402-619.

³⁷ Selaniki Mustafa Efendi; Târih-i Selânikî, Haz. Mehmet İpşirli, 2 cilt, İstanbul: İÜ Ed. Fak., 1989; yeni baskısı 2 cilt, Ankara, TTK, 1999.

³⁸ Yazma nüshalarda 1599'a kadar anlatılan olaylar, Naima tarihinin bu yıldan başlaması nedeniyle matbu eserde 1592 yılına kadar gelir. Mustafa Efendi; Târih-i Selânikî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1281.

yer alır. Üçüncü rüknün konuları Türk ve Tatar kavimleri ile hakanlarıdır. Tolunlular, Fâtîmîler, Eyyübîler, Memlûkler, Safevîler, Buhara ve Semerkant Hanları, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Dulkadıroğulları, bunlar arasındadır. Dördüncü rükünde ise Osmanlıların ortaya çıkışından 1599 yılına kadar olan olaylar anlatılır. Tarihlendirme saltanat sırasına göredir. Her padişah dönemi, sultanın doğumuyla başlar ve cülusundan itibaren olaylar sırayla anlatılır. Her padişah döneminde yetişen devlet adamları, ulema, şeyhler ve şairlerin hal tercümelerine dair önemli bilgiler verilir. Son iki rüknü son derece kıymetlidir. Bugün kayıp olan bazı eserleri de kullandığı için değerli bilgiler verir. Kendi zamanı için bilhassa orijinaldir. Maalesef eski harflerle olan yayını çok hatalıdır.³⁹ "Kühü'l-Ahbâr"ın dördüncü rüknünün yeni harflerle baskısı da yapılmıştır.⁴⁰ IV. Rükün Fatih Sultan Mehmet devrine ait kısmının ayrı bir yayını vardır.⁴¹

Âli'nin Osmanlı tarihini ilgilendiren eserleri arasında "Fusûl-i Hall-i Akd" ve "Usûl-i Harc ü Nakd" adlı eseri 1598'de yazıldı. İslam hanedanlarının tarihini ve yıkılış sebeplerini inceleyerek Osmanlı Devleti'ndeki çarpık kurumları ele almıştır. Âli, eski gazavatname-şehname geleneğini de takip eden birtakım tarihî eserler yazmıştır. Bunlardan en mühimi Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan seferini ayrıntılarıyla anlatan eseridir. 1578-1580'e kadar Lala Mustafa Paşa'nın seferini anlatmaktadır. Bu, diğer şehnameler gibi, Âli'nin orijinal ve tarihî bir eseridir. Tarih eserleri arasında en orijinal olanı "Nusretnâme"dir. Bunlardan bir diğeri olan "Nadiretü'l-Mehâsib", II. Selim ile kardeşi Bayezit arasındaki savaşları anlatır.

Danişmendoğulları tarihine ait Danişmendname'yi kullanarak bu hanedan üzerinde yazdığı "Mirkâtü'l-Cihâd Fî Târih-i Melik-i Danişmend Ahmed" adlı eseri de ayrıca önemlidir. Eser, 1360'ta Arif tarafından yazıldığı iddia edilen "Danişmendnâme"ye dayanmaktadır. Arif'in bu eseri 1360'ta yazılmış olamaz, çünkü I. Murat Tokat bölgesine çok sonraları, 1380'den sonra gitmiştir. Edebiyatçılar 1360 tarihini esas almakla beraber bu tarih yanlıştır. Hicri 1000 tarihinde kıyamet kopacağı söylentileri üzerine de III. Murat'a sunduğu "Alâimü'l-Kiyâmet" adlı bir eseri vardır.

Âli'nin tarihî eserleri arasında en önemlileri bunlardır. Kendisi musahip olmak iddiasında olduğu için, devlet idaresine ait ve padişaha devletin nasıl idare edileceği hakkında "Nushatü's-Selâtin" adlı kitabını 1585'te yazdı. Halep'te timar defterdarı olduğu zaman yazdığı bir eserdir. Âli'nin musahip

³⁹ Gelibolulu Mustafa b. Ahmet Âli; Kühü'l-Ahbâr (Âli Tarihi), İstanbul, Takvimhane-i Âmire Matbaası, 1277.

⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi; Kitâbü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr, 2 cilt (Osman Gazi devrinden Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadar), Haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 1997. Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri; 3 cilt, Haz. Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 2000.

⁴¹ Gelibolulu Mustafa Âli; Kühü'l-Ahbâr, IV. Rükün, Fatih Sultan Mehmed Devri, Haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara, TTK, 2003. Hüdayi Şentürk, önceki baskıdaki hatalara dikkat çekerek dördüncü rükün kalan kısımlarının yeniden basılacağını ifade eder.

olarak bir bürokratin bilmesi gereken bilgiler üzerinde yazılmış birkaç eseri daha vardır.⁴²

Selanikî ve Âli, III. Murat III. Mehmet devrindeki büyük siyasi ve para meselelerinin çıktığı kargaşa devrinde yaşamış ve Osmanlı çöküş tarihinin önemli meselelerine dokunmuş iki büyük tarihçidir. Osmanlı edebiyatında "Tagayyür ve Fesad" diye adlandırılan bu devirdeki bozukluklar üzerinde bu iki tarihçiden başka, sultanlara nasihat şeklinde birtakım layihalar yazan bir dizi yazar ortaya çıkmıştır. XVII. asrın başında, I. Ahmet zamanında, bütün müesseselerde bir islahat düşüncesi ortaya çıktı. Padişaha Osmanlı kanun ve müesseselerindeki bozuklukları layiha şeklinde sunan tecrübeli bürokratlar bir seri eserler yazmışlardır. Bunların en eskisi, "Kitâb-ül Müstetâb'dır.⁴³ Tenkit tarzında yazıldığı için müellifi kendisini saklar. Ondan sonra "Kavânin-i Yeniçeriyân" ve "Aziz Efendi Kanunnâmesi" gelir. Bu tür layihaların en meşhuru Koçi Bey risalesidir. Bunlar "kitab-ı müstetâb" tarzında yazılan eserlerdir. Padişahlara devlet idaresindeki bozuklukları sıralar ve alınması gereken tedbirleri belirtirler. Ayn Ali ayrıca önemli bir eser yazmıştır.⁴⁴ Bilhassa Ayn Ali tımar işlerinin başında olduğu için tımar meselelerini çok iyi bilmektedir. "Kavânin-i Yeniçeriyân"ı da yine Yeniçeri Ocağından yetişmiş yaşlı bir yeniçeri yazmıştır.⁴⁵ Akhîsarî olarak tanınan Hasan Kafi'nin "Usulü'l-Hikem fi Nizamü'l-Âlem" adlı eseri de bu tarzdadır.⁴⁶ Aslı Arapça olan kitap sonradan Türkçeye çevrilmiştir. Bu layihaların en tanınmış IV. Murat'a sunulan Koçi Bey risalesidir.⁴⁷ Bunlar üzerinde Mehmet Öz tarafından yapılan derli toplu bir değerlendirme çalışması bulunmaktadır.⁴⁸

⁴² Aynı zamanda döneminin çok önemli bir bürokrati olan Mustafa Âli'nin hayatı üzerinde, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (İnal)'ın tafsilatlı biyografisinden sonra, onun bürokrat vasfını esaslı şekilde tahlil eden çalışmayı, Amerikalı tarihçi Cornell Fleischer yayımlamıştır: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, the Historian Mustafa Âli*, Princeton: Princeton Univ. Press, 1986; Türkçe baskısı, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.

⁴³ *Kitâb-ı Müstetâb*, aynı tarzdaki diğer iki eserle birlikte basılmıştır: *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dâir Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb - Kitâbu Mesâlihü'l-Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minin - Harzû'l-Mülûk*, Haz. Yaşar Yücel, Ankara, TTK, 1988.

⁴⁴ Ayn Ali; *Kavânin-i Âli-i Osman Der-Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* Matbaası, 1280; Yeni harflerle baskısı, Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c.9, İstanbul, OSAV, 1996, s.28-86.

⁴⁵ Rusya İlimler Akademisi A 249 numaralı yazmadan yayımlayan: A. Y. Petrosyan; *Mebde-i Kanun-i Yeniçeriyân Ocağı*, Moskova, 1987; yeni harflerle yayını, Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c.9, İstanbul, OSAV, 1996, s.127-485.

⁴⁶ Hasan el-Kâfi Akhîsarî Bosnavî; *Usulü'l-hikem fi Nizami'l-âlem Tercümesi*, Çev. Şerif Ahmet Reşit Paşa, Mekke, *Hicaz Vilâyet Matbaası*, 1331 (Arapça metinleriyle beraber).

⁴⁷ *Risale Osmanlıca olarak iki defa basılmıştır: Koçi Bey; Koçi Bey Risalesi, Nizam-ı Devlete Muteallik Görünceli Koçi Bey'in Saadetli Mehabetli Rabi' Sultan Murad Han Gazî'ye Verdiği Risaledir*, Londra, Mr. Watts Tab'hanesi, 1277; İstanbul, Matbaa-i Ebüzziya, 1303. Yeni harflerle üç baskısı vardır: *Koçi Bey Risalesi*; Haz. Ali Kemâlî Aksüt, İstanbul, 1939. *Koçi Bey Risalesi*; Haz. Zuhurî Danişman, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1985. Eski ve yeni harflerle birlikte ve doğru okumalarla son neşri: *Koçi Bey Risalesi*; Haz. Yılmaz Kurt, Ankara, Ecdâd Yay., 1994.

⁴⁸ Mehmet Öz; *Osmanlıda "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, Dergah, 1997.

Şehnameler

Sultanların münferit seferleri üzerinde gazavatname geleneğini sürdüren bir şehnameciler silsilesi vardır. Şehnameler, gazavatnameler gibi basit bir Türkçeyle değil, yüksek inşaa diliyle, sultanların her bir seferi için ayrı ayrı ve minyatürlerle süslenen, sarayın kitaplığına mahsus, Nakkaşhane'de yazılmış sanat eserleri ve tarihlerdir. Şehnamecilerin en tanınmış olanı Fethullah Arif'tir. İran'dan gelmiştir; İran saray ananesini, Kanuni zamanında Osmanlı sarayına getirmiştir. O, Yavuz Selim'in gazalarını terennüm eden manzum, 800 beyitlik bir şehname yazdı.

Bu şehnameler, Firdevsi'nin "Şehnâme"sini taklit eden bir tarzdadır.⁴⁹ İkincisi Eflatun Şirvanî'dir. O da İranlıdır, ama aslen Türkmen'dir. İran sarayında yetişmiş, sonra 1547'de İstanbul'a kaçmıştır. Fethullah Arif'in yerine şehnameci tayin edilmiştir (ölümü 1569'a doğru). Bu şehnamecilik türü, vakanüvislikten önce bir nevi vakanüvislik sayılabilir. Çünkü resmî olarak bir şehnameci sultan tarafından tayin ediliyordu. Seferleri İran geleneğine uygun olarak süslü bir şekilde tasvir ediyor ve eserleri Nakkaşhane'de padişaha layık bir sanat eseri olarak hazırlıyorlardı.

Şehnamecilik saraya bağlı bir kurumdur. Şehnamecilerin ilki, Fatih için "Gazânâme-i Rûm" müellifidir. Ondan sonra şair Şehdî ve ardından Fethullah ve Şirvanlı Eflatun gelir. Bu şehnameciler IV. Murat devrine kadar süslü, Nakkaşhane'den çıkma şehnameler yazmışlardır. Şehnamecilik resmî bir makam olduğu için vakanüvisliğin başlangıcı gibi düşünülmektedir. Bunlardan bir tanesi şair Seyyit Lokman'dır. Eflatun'dan sonra şehnameci tayin edilmiştir. Lokman'ın eseri "Hünernâme"dir. "Şehnâme-i Âl-i Osman" adlı manzum eseri Osmanlı tarihini başından itibaren ele alır. II. Selim için "Selimnâme"si, III. Murat için "Şehinşahnâmesi", daha sonradan yazdığı *Hünernâmesi*⁵⁰ ile Osmanlı padişahlarının tasvirlerini kapsayan "Kıyafetü'l-İnsaniyye fi-Şenâilü'l-Osmâniye" adlı bir eseri daha vardır.⁵¹ Lokman'dan

⁴⁹ Şehnâme'den seçmeler Türkçeye tercüme edilmiştir: Ebu'l-Kasım Firdevsi-i Tûsî; *Müntahabât-ı Şehnâme*, Tercüme: Kemal Paşa, İstanbul, 1281 H. Ebu'l-Kasım Firdevsi-i Tûsî; *Müntahabât-ı Şehnâme-i Firdevsi-i Tûsî*, Tercüme: Yozgatlı Hasan Hayripaşazade Yusuf Ziya, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1306 H.

⁵⁰ Seyyit Lokman; *Hünernâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1524. Eser üzerindeki çalışma için bk. Zekeriya Eroğlu; *Şehnâme-i Lokman'ın Hünernâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, 1998.

⁵¹ "İran (çoğunlukla Azerbaycan)'dan gelen Türkçe-Farsça konuşan ve yüksek saray kültürünü temsil eden hüner sahiplerinin Osmanlı sarayına nasıl intisap ettiklerinin ayrıntılı hikâyesini, *Hünernâme* yazarı Azerî (Türkmen) Seyyit Lokman'dan öğreniyoruz. Lokman, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi için Halep'te kışladığı sırada babasıyla beraber memleketini bırakıp Osmanlı ülkesinde, Hasan-Keyf'te tımar eri olan amcasının yanına gelmişti. Oradan Halep'e gelip Şemsî Paşa'yı buldular. Paşa, Lokman'ın babasına büyük iltifatlar gösterdi. Kendisi de seçkin bir münşi ve şair olan Şemsî Paşa, Lokman'ı müşââra meclisinde Türkçe şiir söylemeye teşvik etti. Paşa, Lokman'ın Sultan Süleyman'ı öven bir gazelini padişaha göstermeye layık buldu. Gazelinde Lokman şöyle ihsan ister: Çü bî-tâb oldı cüdundan zer ü sim ü güher şâhâ/Sarardı zer bozardı akçe odlar düşdü, mercâna. 956/1549 baharında Sultan, Diyarbakır tarafına geçip Eimalu Yurdu'nda dinlenirken, Şemsî Paşa gazeli kendisine sundu. Padişah çok beğendi ve yüz altın câize bağışladı ve maaş bağlanmasını emretti. Bu gelir sayesinde genç Lokman, kendini ilim tahsiline verme imkânı buldu". İnalçık; Şâir ve Patron, Ankara, Doğu Batı Yay., 2003, s.29-30.

sonra gelen başka bir şehnameci de Tâlikizade Mehmet'tir (ölümü takriben 1599). O da doğu seferleri üzerinde eserler yazmıştır. Tâlikizade Mehmet, III. Mehmet'in tarihini yazmıştır.

XVII. asırda müstakil bir eserin yazarı olarak İbrahim Peçevi (Peçüvi)'nin eseri önemlidir.⁵² Devlet yüksek hizmetlerinde bulunmuş olan Peçevi, Macarca bildiğinden bu kaynakları da kullanmıştır. Bu yüzden 1520-1639 tarihleri arasındaki Osmanlı tarihi için orijinal tarihlerde birisini oluşturur. Bu devirde genel bir Osmanlı tarihi olarak Solakzade (ölümü 1657) adıyla meşhur Mehmet Hemdemi'nin eseri "Fihrist-i Şahah" zikredilmelidir.⁵³ Kitabını basit bir Türkçeyle yazdığı için çok ün kazanmıştır. Aslında Selim devrinin sonuna kadar olan dönem için, Solakzade, "Tacü't-Tevârih" in Türkçeleştirilmiş şeklinden başka bir şey değildir. Tarihi H. 1054/1644 yılına kadar gelmektedir.

Bu noktada bir de özel tarihlerden bahsetmek gerekir. Bu tür eserler, şehname tarzında, yalnız padişahların değil, paşaların seferleri için de yazılmışlardır. Mesela bunlardan Sinan Paşa'nın Yemen seferi hakkında yazılmış olan böyle bir eser vardır. Lala Mustafa'nın da şehname tarzında eserleri bulunuyor. Yemen fethi için 1574'te Nihâi ismindeki bir şair, "Fethiye-i Yemen" adlı bir eser, Rumuzî isminde bir diğer şair yine Sinan Paşa'nın Yemen fethini yazmıştır. Kutbü'd-Dîn adlı bir müderrisin III. Murat'a ithaf ettiği yine Yemen fethine ait olan "El-Berkü'l-Yemânî fi'l-Fethi'l Osmânî" kitabı meşhurdur. Bu eser Hicaz tarihi bakımından da önemli bir kaynaktır. 1570 tarihine kadar gelmektedir. Bunu, F. Wüstenfeld, Chroniken von Mekka adıyla Almancaya tercüme etmiştir. Mekke tarihi için yazılan "El-İlâm Bi-Â'lâm Beytullahi'l-Haram"ı bu eserle karıştırmamak gerekir.

Osmanlı dönemi Arap memleketleri tarihi için Celalzade'nin "kardeşi Salih tarafından yazılan "Tarih-i Mısır-i Cedîd" adlı eser dikkati çeker. Tarihi ve coğrafi bir eserdir. Daha çok Arapça kaynaklardan faydalanmıştır. XVI. yüzyıl tarihi için, bilhassa bürokratlara örnek olmak için, belgeleri bir araya getiren eserler de yazılmıştır. Bunların en meşhuru Feridun Ahmet'in "Münşeâtü's-Selâtin" adlı eseridir. H. 1271'de yazılan bu eserin birinci cildinde 625 vesika ikinci cildinde 456 vesika vardır.

Sûnameler

Padişahların seferlerinden başka onların hayatında çok önemli bir yer tutan düğünleri, ayrı eserler hâlinde yazan bir grup olarak saray sûname yazarları vardır. Sûr kelimesi "düğün, velîme, ziyâfet, şehriyin, şenlik" anlamlarındadır. Sûname de düğün, şenlik ve ziyâfet gibi konularda yazılan

⁵² İbrahim Peçevi; Tarih-i Peçevi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283 H; yeni harflerle ve sadeleştirilmiş baskısı, Tarih-i Peçevi; Ankara: Kültür Bakanlığı.

⁵³ Solakzade Mehmet Hemdemi; Solakzade Tarihi, Tarih-i Âli Osmanî-Solakzade, İstanbul, 1271 H; ikinci baskısı, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1297 H; sonraki baskısı, Solakzade Mehmed Hemdemi - Mehmed Muhiddin - Abdülâtil Hafız, Solakzade Mehmed Hemdemi Merhumun Fihrist-i Şahân-i Âli Osman Nam Eser-i Manzumu ve İlaveleridir: İstanbul, Ali Şükrü Matbaası, 1335 R.

manzum ve mensur eserlerdir.⁵⁴ Sûnameler, padişah şehzadelerinin sünnet düğünlerini, kızlarının ve kardeşlerinin düğünleri vesilesiyle yapılan Sûrihümâyunları anlatan edebi eserlerdir. Tarihçilerin bazen kuru ve yalın ifadelerle anlattıkları bu şenlikler, sûname müellifleri tarafından daha canlı, sanatlı ve gösterişli ifadelerle edebiyatımızda yer alır.⁵⁵ İlk müstakil sûname⁵⁶ 1582 yılında III. Murat'ın şehzadesi Mehmet için yapılan sünnet düğününü, son müstakil sûname⁵⁷ ise 1858 yılında Abdülmecit'in kızları Cemile Sultan ile Mahmut Celalettin Paşa ve Münire Sultan ile İbrahim Paşa'nın düğününü konu edinmektedir. III. Murat'ın şehzadelerinin sünnet düğününü anlatan İntizâmî'nin "Sûnâme-i Hümâyun"⁵⁸ adlı başka bir eseri daha vardır. Bunlardan başka çeşitli düğünleri anlatan Nâbi, Abdî, Vehbî, Hazîn, Haşmet, Melek İbrahim, Rif'at, Esad, Lebîb, Hızır ve Tahsin sûnamelerini sayabiliriz.

XVII. asırda Evliya Çelebi, Mehmet Zilli (1611-1678)'nin 10 ciltlik "Seyahatnâme" adıyla bilinen eseri, yaşadığı devrin tarihi için son derece önemli bir kaynaktır.⁵⁹ Yalnız sultanların ve paşaların özel hayatları, savaşları, karakterleri ve Osmanlı tarihi-coğrafyası bakımından değil, tarihi coğrafya ve sosyal hayat bakımından eşî bulunmayan bir kaynaktır. Evliya Çelebi'nin durumu ve sanatı üzerinde şimdiye kadar yanlış bilgiler verilmiştir. Evliya Çelebi, Osmanlı tarihinin başından beri görülen, Germiyanlı musahip şairler gibi, paşalara musahiplik eden ve hayatını bununla kazanan bir musahip-nedimdir. Onun bu üstün meziyetleri dolayısıyla, her paşa onu kendi hizmetine almak için rekabet hâlindeydi.

Evliya Çelebi kitabında açıkça belirttiği gibi, bir paşa veyahut veziriazam için gerekli tüm dinî, idari, protokol, kâtiplik gibi hizmetleri gören tipik bir musahipti. Başka musahiplerden farklı olarak kendisinden sonra imparatorluk içinde hizmet gören devlet adamlarına, paşalara bir kılavuz bırakmak istemişti. Seyahatnâme'sinin esas karakteri budur. Eserinin bu vasfı şimdiye kadar anlaşılamamıştır. O, gittiği her yerde şehirleri, memurları, bölgenin coğrafi karakterini tasvir ile kalmaz, aynı zamanda orada kullanan dil ve lehçeden de örnekler verir. Bu suretle bölgeye giden memurlara da yardım etmek istemiştir. Eseri, tarihi coğrafya bakımından, dönemini anlamak için en önemli kaynağımızdır. Abartmalarını göz önünde tutarak, onun verdiği bilgilerin tümü hakkında şüpheler uyanmıştır. Ama bir musahibin hikâyeler ve fevkalade hadiseler anlatarak efendisini eğlendirmek

⁵⁴ Bazı sûnameler minyatürlerle birlikte basılmıştır.

⁵⁵ Mehmet Arslan; Türk Edebiyatında Manzum Sûnameler, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, s.5-6.

⁵⁶ Bu manzum sûname Gelibolulu Mustafa Âli tarafından yazılmıştır. Câmiü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, Nu: 4318; yeni harflerle baskısı, Câmiü'l-Buhûr Der Mecâlis-i Sûr, Haz. Ali Öztekin, Ankara, TTK, 1996.

⁵⁷ Mensur olan bu sûnamenin müellifi Nâfi'dir.

⁵⁸ Eser mensur olarak yazılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, Nu: 642.

⁵⁹ Evliya Çelebi Mehmet b. Zilli; Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1314-1318 H; yeni harflerle baskısı: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, YKY.

üzere yazdığı fantastik şeyleri, onun tarihî gözlemlerinden ayırd etmek lazımdır. Bir musahibin vazifelerinden birinin de efendisini eğlendirmek olduğu unutulmamalıdır.

XVII. asrın önemli bir tarihçisi de Münecimbaşı'dır. O, Hz. Adem'den 1672'ye kadar gelen "Camiü'd-Düvel" adlı iki ciltlik Arapça bir eser yazmıştır. Bu eser "Sahâîfû'l-Ahbâr" adıyla Ahmet Nedim tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶⁰ Münecimbaşı, bugün kayıp olan yazmaları kullandığı için, İslam hanedanları üzerindeki bu eseri bazı bakımlardan orijinaldir. Neşri'den sonra tarihî takvimleri kullanmış, önemli bilgiler veren bir tarihçidir.⁶¹

4. Vakanüvisler

Vakanüvis, Osmanlı merkez teşkilatında görevli devlet tarihçisine verilen unvandır. Vakanüvisler kendilerinden önce yazılanları değerlendirirler, kendi zamanlarına ait olayları da ayrıca kaydederdiler. Bu müessese XVIII. asrın başlarından itibaren oluşturulmuştur. Edebi vasfı ağır basan ve yine bir çeşit resmî tarihçilik olan "şehnamecilik"le "vakanüvislik"i birbirinden ayıran bazı farklar vardır. Yukarıda belirtildiği üzere belirli bir dönemin tarihini yazmak üzere bazı tarihçiler⁶² görevlendirilmişse de bunların görevini, Divanühümayuna bağlı ve devamlı bir devlet hizmeti olan vakanüvislikten ayırmak gerekir.

Naima Mustafa Efendi'nin ilk defa olarak vakanüvis tayin edildiği bilinmektedir. Raşit'ten itibaren ise vakanüvislik artık bir devamlılık kazanmıştır. İbrahim Müteferrika matbaasının kuruluşundan sonra, vakanüvislerin eserlerinin sırayla basılması düşüncesi doğmuştur.

Vakanüvislik Divanühümayun kalemleri arasından teşekkül ettiği için, inşa ve şiir sanatında mahir ve genellikle hâceganlık rütbesine ulaşmış kâtipler arasından seçilmişlerdir. Şânizade'nin azliyle yerine geçecek kişi üzerinde yapılan uzun müzakereler sırasında, Sultan II. Mahmud, "esrâr-ı devletten bir memuriyet olmakla, 'vakanüvis' tayin edilecek kişinin hüner ve marifetten başka iyilik ve dindarlık vasıflarını da taşıması" gerektiğini belirtmiştir.

Görevli buldukları dönemin olaylarını tespit ve yazma yanında, vakanüvislere, seleflerinin eksik bıraktıkları dönemin tarihini yazma vazifesi de yüklenmiştir. Bu suretle, kesintisiz bir tarihin kayda geçmesi sağlanmıştır.

⁶⁰ Münecimbaşı Dede Derviş Ahmet; Sahâîfû'l-ahbâr, Tercüme: Ahmet Nedim. İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1285 H; yeni harflerle ve sadeleştirilmiş baskısı Münecimbaşı Tarihi; İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.

⁶¹ Üç cilt olarak, H. 1281'de İstanbul'da basıldı. Tercümesi güvenilirdir.

⁶² Daha II. Bayezit döneminde, Osmanlı tarihini yazmak üzere Kemelpaşazade, İdris-i Bitlisî ve Ruhî'nin görevlendirildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Keza şehnameciler de resmî tarihçilerdir. Aslında, vakanüvis adı altındaki yeni bir vazife, bu eski tarihçilerin görevini devam ettirilmesinden başka bir şey değildir. Şehnameciler de yazdıkları ve sultana takdim ettikleri tarihler karşılığında ihсанlar almışlardır.

Azil veya ölüm hâlinde, öncekilerin tuttuğu notlar ve kendilerine verilmiş olan belgelerin, yeni memura devir ve teslim edilerek, olayların kaldığı yerden yazılması emredilmiştir. Bürokratik yazışma evrakından tarihe kaydı uygun olanlar, işlemleri tamamladıktan sonra vakanüvis'e haber verildi. Vakanüvislik devletin seçkin bir hizmeti olduğundan, bu hizmete getirilenler olayları araştırırlar ve bu konuda kendilerinden bir şey saklanmazdı. Hatta devlet adamları bazı gizli hususları onlara haber verirlerdi. Fakat XVIII. asrın ikinci yarısından sonra olayların sebep-sonuç ilişkilerinin bilinmesi pek istenmediğinden, devlet sırları kendilerinden saklanmaya başlandı. Bu yüzden vakanüvisler de ya önemsiz şeyleri büyütmüş ya da önemli şeyleri hakıyla yazamamışlardır. III. Selim döneminde, devletteki topyekûn reform çalışmaları sırasında, vakanüvisler için de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, imkân nispetinde Avrupa devletleriyle olan ilişkilerin de vakanüvislere bildirilmesi emrolunmuştur.

Naima'dan önce padişahın yanında ve hizmetinde olarak 1683-1699 savaş olaylarını cepheden gelen telhisleri kullanarak devlet için bir tarih yazan Fındıklılı Silahtar Mehmet Ağa (1628-1723)'nin tarihini yine bir resmî vekayiname sayabiliriz.⁶³ Mehmet Ağa'nın bu eseri, arşiv belgeleri mahiyetinde belgeler içerdiğinden son derece önemlidir. Fındıklılı 1699'dan sonra da sarayda padişahın günlük faaliyetlerini tespit eden bir eser yazdı. Bu ikinci eserinin siyasi olaylar bakımından kıymeti ikinci plandadır. Silahtar'ın eserini Ahmet Refik Bey çok güvenilir ilmî bir şekilde neşretmiştir. 1683-1699 devri tarihi için en önemli kaynağımızdır. Silahtar Mehmet Ağa'nın eseri, Hacı Halife'nin "Fezleke-i Tevârih" adlı eserini devam ettirir. Asıl ayrıntılı tarihi 1680'lerden itibaren ve Avusturya seferleri bakımından çok önemlidir.

İlk devlet tarihçisi sayılan Naima Mustafa Efendi (ö. 1716), vakanüvisliğe 1114/1702'den önce Amcazade Hüseyin Paşa tarafından getirilmiş olmalıdır. Görevinin ne zaman sona erdiğine dair kesin bilgiler yoktur. Telif ettiği ilk eser 982-1065/1574-1655 dönemi olaylarını anlatır. Karlofça Anlaşması'na dair bir mukaddime ilavesiyle "Ravzatü'l-Huseyn Fî Hulâsati Ahbari'l- Hâfikeyn" adıyla hazırladığı eserini Amcazade Hüseyin Paşa'ya sunmuştur. Naima (ö. 1716) devlette kâtiplik vazifelerinde bulundu. 1709 tarihinde Nimetî Efendi yerine teşrifatçıbaşı ve aynı tarihte vakanüvis tayin edildi. Mustafa Naima, kendisinden önce yazılmış eserleri, özellikle Hüseyin Vecihî'nin eserini, "Sarihü'l-Mennarzâde"yi ve Hacı Halife'nin "Fezleke"sini anlaşılır ve basit bir üslupla takip ederek altı ciltlik "Ravzatü'l-Huseyn Fî Hulâsâtü'l Halifeyn" adlı eserinde özetlemiştir. 982-1065 dönemi olaylarını anlattığı bu ilk tertip eseri XVII. asır tarihi için belli başlı bir kaynaktır. 1000 - 1070 yıllarını kapsayan ayrı bir eser daha hazırlamıştır. Bu ikinci tertip eseri ölümünden sonra İbrahim Müteferrika tarafından iki cilt hâlinde basılmıştır.⁶⁴ İstanbul'da dört defa basılan eserin en iyi sayılan dördüncü baskısı, altı cilt olarak H. 1283'te Matbaai Amire tarafından

⁶³ Fındıklılı Mehmet Ağa; Silahtar Tarihi, 2 cilt, İstanbul, 1928.

⁶⁴ Bekir Kütükoğlu; 'Vekâyinüvis', Vekâyinüvis Makaleler, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1994, s.112.

neşredilmiştir. Daha sonra Batı dillerine de tercüme edilmiştir. Bu devir için klasik bir kaynaktır.

Raşit Mehmet (ö. 1735), Naima'dan sonra, Osmanlı Devleti vekayisini vakanüvis olarak 1714'te devraldı. "Tarih-i Râşid" adlı kitabı 1660'tan 1714 yılına kadar gelir. 1071-1134 olaylarını üç cilt hâlinde toplamış ve eseri İbrahim Müteferrika tarafından basılmıştır.⁶⁵ 1865'te beş cilt hâlinde ikinci bir baskısı daha yapılmıştır.⁶⁶ Raşit, Halep'e kadı olarak gönderilince onun yerin vakanüvis olarak Müderris Küçükçelebizade İsmail Asım (ö. 1760) tayin edildi. Selefinin kaldığı yerden olayları yazmaya devam ederek 1722-1729 yılları arası vekayisini vakanüvis olarak kaleme aldı.⁶⁷ Daha sonra ilmiyede ilerleyerek 7,5 ay şeyhülislamlık görevine tayin edilen Asım, vakanüvislikten azline kadar olan iki senelik olayları yazamamış olduğu hâlde, halefi olan Sami, I. Mahmut'un cülusundan (1143) sonraki yılları kaleme aldığından, yazılmamış bulunan 1142 senesi vakaları bazı telif eserler ve mühimme defterlerine dayanılarak Mehmet Arif Bey tarafından yazılmıştır.⁶⁸

Ahmet Lütfi Efendi "Tarih"inde, kendi devrine kadarki vakanüvislerin bir listesini verir. Benzer bilgiler, daha kapsamlı olarak Mehmet Cemalettin'in "Âyine-i Zürefâ"sında da mevcuttur.⁶⁹ Bekir Kütükoğlu, "Vekayi'nüvis" makalesinde bu konuda tahlilî bilgi sunar.⁷⁰ Lütfi Efendi ve Mehmet Cemalettin'deki malumatın birçok açıdan tashihe muhtaç olduğunu belirten⁷¹ Kütükoğlu belli başlı vakanüvisler, görev dönemleri ve eserleri hakkında kendi tespitlerini aktarır. Biz burada sadece, başlıca vakanüvisleri ve eserlerini bir tablo hâlinde sunmakla iktifâ edeceğiz.

Ahmet Lütfi Efendi'nin 1866'da başlayıp 1907'de vefatına kadar süren 41 yıllık vakanüvisliğinden sonra bu makam iki yıl kadar boş kalmıştır. 1909'da V. Mehmet Reşat'ın cülusunu müteakip, Darülfünûnda Osmanlı ve Devletler Tarihi Muallimi olan Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), son vakanüvis olarak tayin edildi. İkinci Meşrutiyet'in ilânından Sultan V. Mehmet Reşat'ın ölümüne kadar olan 1908-1918 yılları olaylarını yazmıştır. "Tarih-i Devlet-i Osmâniye" adlı eseri revaç bulmuş ve bu eserin özeti okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.⁷² Tarihi Osmanî Encümeni başkanı iken çıkardığı tarih mecmuasına biyografiler yazmıştır. Abdurrahman Şeref Efendi'nin vakanüvisliği, Osmanlı saltanatının ilgasına kadar devam etti.⁷³

Vakanüvis Tablosu

Vakanüvisin adı	Eseri	Eserin kapsamı dönem
Nişancı Vezir Abdurrahman Paşa	Vekayi'nâme	1641/42-1682
Halepli Naima Mustafa Efendi (ö. 1716)	[Tarih-i Na'imâ]	1591/92-[1666/67]
Raşit Efendi	[Tarih-i Na'imâ'ya Zeyl]	1660/61-1721/22
Şeyhülislam Çelebi Asım Efendi (ö. 1760)	[Tarih-i Âsım]	1721/22-1728/29
Sami Efendi (ö. 1155)	[Subhî Tarihi'nde]	
Şakir Efendi	[Subhî Tarihi'nde]	
Suphi Efendi (ö. 1182)	[Subhî Tarihi]	1730/31-1743
	[Tarih-i Sâmi Şakir ve Subhî]	
İzzî Süleyman Efendi (ö. 1755)	[Tarih-i İzzî]	1744-1752
Şefik Efendi (ö. 1715)		1703
Kırımî Rahmi Efendi	Sefâretnâme	
Seyyit Hâkim Efendi (ö. 1770)	[İzzî Tarihine Zeyl]	
Çeşmizade Reşit Efendi (ö. 1770)	[Vâsıf Tarihi'nde]	
Musazade (ö. 1196)	[Vâsıf Tarihi'nde]	
Behcetî Efendi	[Vâsıf Tarihi'nde]	
Süleyman Molla	[Enverî Tarihi'nde]	
Trabzonî Enverî Efendi	[Enverî Tarihi]	1775-1779
İstanbulî Edip Efendi	?	1785/86-?
Enderûnî Nuri Bey	[Enderûnî Tarihi]	1794/95-1798/99
Reisülküttâp Bağdadî Efendi	Vasıf [Vâsıf Tarihi-matbû]	1752/53-1774-matbû
	[Vâsıf Tarihi-gayri matbû]	1788/89-1794/95-gayri matbû
Pertev Efendi	[Âsım Tarihi'nde]	
Âmir Bey	[Âsım Tarihi'nde]	
Ayıntâbî Ahmet Asım Efendi	[Tarih-i Âsım]	
Şânizade Efendi	[Tarih-i Şânizâde]	1808-1821/22
Esat Efendi	[Tarih-i Es'ad]	Üss-i 1821/22-1824/25 Zafer
Recai Efendi		
Âkif Paşazade Nâil Bey		
Ahmet Cevdet Paşa	[Tarih-i Cevdet]	
Ahmet Lütfi Efendi	[Lütfî Tarihi]	
Abdurrahman Şeref Efendi	[Tarih-i Osmâniye]	Devlet-i

⁶⁵ Mehmet Raşit; Tarih-i Râşid, İstanbul, İbrahim Müteferrika Tab'ı, 1153/1740; ikinci baskısı: İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1282/1865.

⁶⁶ Kütükoğlu; s. 114.

⁶⁷ Küçükçelebizade'nin eseri, Raşit Tarihi'nin bir zeyli gibi itibar edilerek onunla beraber 1153 ve 1282'de olmak üzere iki defa basılmıştır.

⁶⁸ Mehmet Arif; "Silsile-i Vukuât-ı Devlet-i Aliyye'de Zabt Edilmemiş 1142 Senesi Hâdisâtı", TOEM, 4, (1328), 258-264; 5, (1328) 309-316; 16, (1330) 1024-1-34. Ancak bu tefrika tamamlanamamış ve dolayısıyla 1142 senesi vekayisi yarım kalmıştır.

⁶⁹ Mehmet Cemalettin; Osmanlı Tarih ve Müverrihleri -Âyine-i Zurefâ-, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul Kitabevi, 2003.

⁷⁰ Kütükoğlu; s. 111-138.

⁷¹ a.g.m.; s. 111.

⁷² Abdurrahman Şeref; Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Mekâtib-i Âliyye Tedris Olunmak Üzere, İstanbul, Karabet Matbaası 1309-1312 (hicri) 1893-1896 (miladi).

⁷³ Kütükoğlu; s. 135-137.

5. Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları

Tarihi Osmanî Encümeni (1909)

Osmanlı Türkiye'sinde çağdaş tarihçilik, 1880'lerde başlayan Türk Aydınlanma Çağı etkisi altında, İkinci Meşrutiyet (1908-1918) döneminde Tarihi Osmanî Encümeni (TOE)'nin kuruluşu (1909) ile başlamış, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında önde gelen tarihçiler burada yetişmiştir. TOE, 1909'da Padişahın 14 Zilkade 1327/27 Kasım 1909 tarihli iradeşiyle, 12 üyeden oluşan bir kurum hâlinde faaliyetine başlamıştır. Hükûmetçe seçilen kurucu üyeler, son Osmanlı vakanüvisi olan Abdurrahman Şerif, Ahmet Tevhit, Ahmet Refik, Ahmet Mithat, İskender Hoci, Eftalettin, Diran Kilikeyan, Zühdî, Ali Seydî, Karolidi, Mehmet Arif, Necip Asım; muavin üyeler ise Ali Emiri Efendi, Tefik Paşa, Halil Ethem, Safvet, Süleyman Nazif, Arifi Paşa, Osman Ferit, Faik Reşat, Mehmet Galip, Musa Kâzım, Mistadikidis'tir. Encümenin masrafları devlet hazinesinden 10.000 kuruşluk bir tahsisatla karşılanıyordu. Encümenin çıkardığı mecmua için ayrıca 15.000 kuruş tahsis edilmiştir. Encümen üyeleri haftada bir gün İstanbul vilayet binası altındaki bir odada toplanırlardı. Encümenin ilk yayınları Türk milliyetçiliğini ön plana almış ve bu akım Anadolu'da Türk Bağımsızlık Savaşı'nın başlamasıyla (1919) beraber gittikçe güçlenmiştir. İlk faaliyet olarak yeni metotlarla bir Osmanlı tarihi yazılması kararlaştırılmıştır. Fakat tasarlanan bu eserin yalnız birinci cildi çıkmıştır.⁷⁴ Encümen, arşiv belgeleri, kitabeler ve vekayinamelerin yayımlanmasına önem vererek, yazılması düşünülen Osmanlı tarihi için kaynak neşriyatına önem vermiştir. İlk kez, Encümen üyeleri, devlet arşivlerinde ("evrak mahzenlerinde") araştırma yapma izni almıştır.

Encümence ilk defa arşiv belgeleri üzerinde önemle durulmuş ve seçilen belgelerden dört kategori tespit edilmiştir: Babialı evrakı, defteri hakanî, maliye ve şerî mahkeme sicilleri. TOE kurulduktan sonra yayımlanan "TOE Mecmuası" ilk kez modern Türk tarihçiliğini hakıyla temsil eden, bilimsel bir dergi olmuştur.⁷⁵ İş bölümü yapılmış, her dönem yazılması üyelerden birinden istenmiştir. Encümen ayrıca basılmamış vekayinamelerin yayımlanmasını; başka dillerde yazılmış tarihlerin Türkçeye çevirisini kararlaştırmıştır. Mecmuada, beylikler ve Osmanlı dönemine ait son derece önemli bir belge dizisi de Halil Ethem ve Ahmet Tevhit Bey'in yayımladıkları kitabelerdir.

⁷⁴ Necip Asım [Yazıksız] - Mehmed Arif; Osmanlı Tarihi. 1. c., Medhal ile Bidayet-i Zuhûr-i Osmanîyyanı ve Ahd-i Osman Han Gazi'yi Muhtevîdir, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, Tarih-i Osmanî Encümeni Neşriyatı, 1335/1919.

⁷⁵ Mecmuanın ilk sayısında, eski tarz tarihlerin İranlı tarihçileri taklit eden ağır üstüplarıyla, tarihten çok edebî eserler sayılması gerektiğini vurgulanır: "Şehname-nüvislerin ve İdris-f Bitlisi ve Hoca Sadeddin Efendi gibi emr-i mahsûs ile tarih yazanların bir kısmı lisân-ı Fârisî'yi ihtiyar ve diğer kısmı yazdıkları Türkçe'de fâide-i âmmeye arz-ı hüneri ve pesendide-i husrev-i zaman olmağı tercih eyleyerek halkın anlamayacağı derecede belagata ve tımturak-ı elfâza inhimak eylemişlerdir. Şehname-nüvisler Firdevsî-i Tûsî'yi ve Heşt Behîşt ve Tâcüt-Tevarih müellifleri ve Safî ve Muiniddin Yezidî'yi taklid eylediklerinden mahsûlât-ı kalemiyyeleri âsâr-ı tarihiyyeden ziyade âsâr-ı edebîyye itlak olunmağa sezâdir". Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, I/1.

Mecmuada zeyl olarak önemli bazı vekayinameler yayımlanmıştır. Kritovoulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-i Sâni; Fâtih Kanunnâmeleri; Vâkı'ât-i Sultan Cem; Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth; Abdülgaffâr, Umdetü't-Tevarih başlıklı Kırım tarihi bu yayınlar arasındadır. Osmanlı tarihi araştırmaları için bu mecmuada yayımlanan yazılar ve belgeler bugün de vazgeçilmez kaynak değerini korumaktadır. Saltanatın kaldırılması üzerine 1922'de Encümen, Türk Tarih Encümeni adını almış ve mecmua da aynı adla çıkmaya başlamıştır. Yeni dönemde, sonradan ün kazanan adlar, bu arada İ. H. Uzunçarşılı, İbnülemin Mahmut Kemal, M. Zeki (Pakalın), Mükrimin Halil (Yinanç) ve Avram Galanti'nin değerli katkıları bulmaktayız. Mecmuaya sürekli yazı yazan yazarlar, A. Şerif, Halil Ethem, Ahmed Tevhit, Necip Asım, Safvet ve Ahmet Refik Beylerdir. Sürekli katkısı olanlar arasında Ali Bey'in Osmanlı nümizmatığı üzerinde değerli yazılarını unutmamak gerekir.

Halil Ethem (1861-1938)

Sadrızam İbrahim Ethem Paşa'nın (öl. Mart 1893) ortanca oğlu Halil Ethem Eldem (1861-1938)⁷⁶ arkeoloji, sanat tarihi, nümizmatik, epigrafi ve tarih alanlarında ilk kez Batı metotlarıyla eserler vererek Osmanlı-Türk kültürünün modernleşme sürecini açan büyük bilim adamlarından biridir. Halil Eldem, özel ihtisas isteyen nümizmatik, arkeoloji, epigrafi, jenealoji ve tarih bilimlerinde uluslararası ün kazanmış bir bilginimiz olmakla kalmaz; modern müzeyi geliştiren, Tarihi Osmanî Mecmuası'nı kuran ve yürüten örgütleyici yeteneklere sahip birisidir. Halil Ethem, kitabeler üzerinde olduğu gibi nümizmatik bilimi araştırmalarını Türkiye'de sağlam bilim metotlarına göre kuran ve yayın yapan ilk kişidir. Meskukat gibi tarih yazıcılığının en güvenilir ve keskin kanıtlarını veren kitabelerin tespit ve yayımlanması faaliyeti memleketimizde Halil Ethem'in teşvikiyle, onun açtığı çığırdada devam etmiştir. Halil Ethem, kitabe ve nümizmatığın önemini ilk kez tanıtan modern bilim adamıdır.

Ahmet Refik (Altınay)* (1882-1937)

Ahmet Refik'i, yurdumuzda "modern tarihçiliği başlatan tarihçi"ler arasında anmak gerekir. Ahmet Refik, gazete ve dergilerde aydın halk için yazdığı yazılar yanında, Avrupa tarihçiliğini tanıtan, ilk defa Osmanlı arşiv belgelerini geniş ölçüde kullanan ve yayımlayan, "Silâhdar Tarihi" gibi önemli vekayinameleri bilimsel şekilde yayına hazırlayan, ilginç konular üzerinde birçok orijinal incelemelerle tarihimizi aydınlatan, yalnız siyasi tarihle değil sosyal ve ekonomik tarihle ilgilenen bir tarihçi olarak modern Türk tarihinin kurucularındandır.

⁷⁶ Biyografisi hakkında bk. Halil Ethem Hâtıra Kitabı; I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1948, bu ciltte özellikle Aziz Oğan ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yazıları.

* Biyografisi ve bibliyografya için en etraflı eser Muzaffer Gökman; Ahmet Refik Altınay, İstanbul, 1978.

Ahmet Refik Askerî Rüştiyesine kaydolmuş; Kuleli Askerî İdadisinden sonra Harbiyeyi 1898'de birincilikle bitirmiştir. Bir süre askerî mekteplerde öğretmenlik yaptıktan sonra, 1902'de Harp Okulunda Fransızca hocalığına atandı. 1907'de yüzbaşılığa yükseltilen A. Refik ertesi sene Harbiye harp tarihi hocalığına getirildi. Yazı hayatına bu yıllarda atıldı. Bir ara Tercümanı Hakikat, 1908'de Millet gazetesi başyazarlığını üzerine aldı. 1909'da Padişah tarafından Osmanlı tarihinin bilimsel incelenmesi amacıyla kurulan Tarihi Osmani Encümeni (TOE) üyeliğine getirildi. 1912 Balkan Savaşı'nda Erkânıharbiye Umumiyyede hizmet etti ve savaş sonunda kendi isteğiyle emekli oldu ve gazetelerde tarih konularında yazılar yazmaya başladı. A. Refik, Eskişehir yakınında Osman Gazi'nin ilk merkezi Karacahisar'a ait gözlemlerde bulunan ilk tarihçimizdir. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın himaye ettiği A. Refik, İttihad ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği içinde idi. Bu siyasi ilişkileri, ileride onun Mustafa Kemal ile ilişkilerinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır. A. Refik 1334 (1918)'te Darülfünunda Tarih kürsüsüne atanmış, bir yıl sonra müderrisliğe (profesörlüğe) yükseltilmiştir.

A. Refik'in Türkiye'de tarih bilimi için yaptığı önemli hizmet göz ardı edilmiş, onun sadece çocuk ve halk eğitimi için yayınladığı makale ve kitaplar öne sürülerek bilimsel tarihçiliği unutturulmuştur. A. Refik geçim sıkıntısı sonucu, gazetelerde ve vulgarize tarih serilerinde yüzlerce makale yazmış, halkın tarihçisi olmuştur. A. Refik için sadece "tarihi sevdiren adam", bir vulgarizatör tanımı yapılmış, onun halk için yazdığı yazılar yanında ilk kez Osmanlı arşiv belgelerine göre yayınladığı, birçok önemli vekayiname ve kaynağı tarihçilerin istifadesine sunduğu görmezlikten gelinmiştir. Nasıl ki Halil Ethem, tarihin yardımcı bilimleri, epigrafi, nümizmatik ve jenealoji üzerinde yorulmaz bir araştırmacı; Fuat Köprülü "Hoca" Türk edebiyatı ve Türk kültürü üzerinde modern Türk biliminin ilk büyük temsilcisi olmuş ise Ahmet Refik "Hoca" da modern Türk tarihçiliğini kuranlar arasında ilktir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Mustafa Kemal'in iktidar döneminde İttihatçılara karşı genel tepki dolayısıyla A. Refik'in İttihatçılığı daima hatırlanmıştır. TOEM'de üretken bir yazar iken Türk Tarih Kurumuna alınmamış, Darülfünundaki derslerine son verilmiştir. Geçimini sağlama kaygısı, onu dergi ve gazetelere günlük konularla ilgili sürekli yazı yazmaya zorlamıştır.

Tarihi Osmani Encümeni üyeliği (1909) ve bu yolla Osmanlı arşivinin bilimsel araştırmalara açılması A. Refik'in hayatında yeni bir dönem açar. Arşiv belgeleri yayınları birbirini izler: Anadolu'da Türk Aşiretleri (1930), Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (İstanbul 1931), Devşirmiş Usulü (1934), Osmanlı Devrinde, Hoca Nüfuzu (İstanbul 1933) İstanbul Hayatı, (1931-1932). Arşivden çıkardığı belgeler "sadece tarihin ham maddeleridir". Cumhuriyet döneminde Muhtasar Türkiye Tarihi (İst. 1924), Bizans Karşısında Türkler (1927) yeni dönemin istediği kitaplardı. A. Refik çeşitli tarih serileri için popüler kitaplar yazmakta devam etti. Bu popüler seriler, Millî Kütüphane Tarih Serisi, Tettebbuat-i Tarihiyye Sayfaları, Geçmiş

Asırlarda Türk Hayatı, Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı, Türk Tarihinin Ana Hatları, Çocuklara Tarih Kitapları serileridir. Âlim ve Sanatkârlar (İstanbul, 1924) adı altında topladığı eserde yedi tarihçi (Selanikî, Hoca Sadettin, Peçüyî, Fındıklılı, Naima, Raşit), üç mimar (Sinan, Davut Ağa, Kasım Ağa), iki şeyhülislâm (Karaçelebizade Abdülaziz, Yahya Efendi) bir sadrazam (Koca Ragıp Paşa), bir şair (Nedim) ele alınmıştır. Bu biyografileri yazarken A. Refik vekayinameleri ve hatta arşiv belgelerini kullanarak doğru tarihî bir tablo vermeye dikkat eder. Kullandığı renkli üslup dolayısıyla bu yazıların "vulgarize" nitelikte olduğu iddiası abartılı ve haksızdır. Bu kişiler hakkında bugüne kadar yazılmış en iyi biyografiler bunlardır.

A. Refik Osmanlı tarihi kaynaklarından önemli bazı eserleri bugün bile güvenle kullanılabilir biçimde yayımlamıştır. Bunların başında, Silâhtar Tarihi gelir. Bu eser Fındıklılı Mehmet Ağa'nın çoğu padişahlara gönderilen telhislere ve kendi gözlemlerine göre yazılmış son derece önemli bir tarihtir; Mehmet Halife Tarih-i Gilmânî (İstanbul 1924) bu kaynak eserler arasında sayılmalıdır. A. Refik'in Meşihat arşivinden yararlanarak yayımladığı İlimiye Salnâmesi (İstanbul 1918) önemli eserlerinden biri olup içinde şeyhülislamın kısa biyografileriyle fetvalarından örnekler yer almaktadır.

Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966)

Köprülü, II. Abdülhamit döneminde Batı geleneğinde laik bir eğitim veren, Batı dillerini öğreten idadi mektebini bitirdi. Fuat Köprülü, Osmanlı-Türk ilmini bilim dünyasında ilk defa hakıyla temsil eden ve Avrupa'da ilim payelerine lâyık görülen ilk Türk bilim adamlarındandır. Çok genç yaşta muhtelif liselerde aldığı muallimlik vazifelerinden sonra 23 yaşında İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi müderrisliğine getirilmiş, daha sonraki yıllarda Mülkiye, Sanayii Nefise mektepleri, İlahiyat Fakültesi, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu gibi çeşitli yüksek okullarda 28 yıl profesörlüğü esnasında yurda binlerce değerli eleman yetiştirmiştir. 1915'te Millî Tettebbûlar Mecmuası'nı çıkaran Fuat Köprülü, 1924'te Türkiye Mecmuası, 1931'de Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1938'de Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi'ni yayımlamaya başlamış ve 1936-1941 seneleri arasında Ülkü dergisinin müdürlüğünü yapmıştır.

Fuat Köprülü yayın faaliyetine daha 18 yaşında başlamış ve 42 yıl içinde 210 eser ve etüt ile 1000 kadar makale yayınlamıştır. 1925'te Rusya Şûra Cumhuriyetleri Birliği İlimler Akademisi Muhabir üyeliğine 1934'te Macar İlim Akademisi muhabir üyeliğine ve Prag Şark Enstitüsü muhabir üyeliğine seçildi. 1927'de Heidelberg Üniversitesi, 1937'de Atina Üniversitesi kendisine fahri doktorluk unvanı tevcih etmişlerdir. 1939'da Sorbonne Üniversitesinin büyük merasimle fahri doktorluk (doctor honoris causa) verdiği uluslararası ün yapmış birkaç âlim arasında Fuat Köprülü de bulunuyor ve Batı üniversitelerinin şeref direğinde tarihte ilk defa Türk bayrağı dalgalanıyordu.

Köprülü'nün millî tarih ve kültür alanında geniş faaliyetinin derin etkisi, kendisinden sonra öğrencileri ve izleyicileri tarafından önemli bir siyaset-fikir akımına, Türk-İslam sentezi hareketine vücut vermiştir.⁷⁷ Türk-İslam sentezi düşüncesi, Gökalp ve Köprülü'yü izleyerek, Turancılık yanında daha ziyade Anadolu bir karakter taşır. Köprülü, edebiyatı geniş anlamda ele alarak gerçekte bir kültür tarihçisi olmuştur. Darülfünunda ilk sosyoloji kürsüsünü kuran Ziya Gökalp'in güçlü etkisi altında idi. Köprülü, 1915'te Gökalp ile birlikte Âsârı İslamiye ve Milliye Encümenini kurdu. Bu encümen, 1909'da Halil Ethem'in öncülüğü ile Osmanlı tarihini çağdaş bilimsel esaslar çerçevesinde inceleme amacıyla kurulmuş olan Tarihi Osmanî Encümeni (bk. yukanda) karşısında Türk kültürü araştırmalarına öncelik tanıyordu.

Köprülü, Osmanlı klasik kültür aşamalarını da tespiti çalışmıştır. Köprülü'ye göre, "acemperestlik" modası, yani halk kültürü karşısında sarayın temsil ettiği İran menşeli yapay "medeniyet", Fatih ve II. Bayezit dönemlerinde en yüksek derecesine varmıştır. Köprülü, Osmanî klasik medeniyetinin halka sırtını çevirmesinin, Yıldırım Bayezit (1389-1402) döneminde başladığını belirtir. Daha sonraki yıllarda bu üretken büyük bilgin, Türk kültür tarihi araştırmalarını, Türk dini (Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar), Türk hukuku ve kurumları tarihi, Türk ekonomi tarihi (Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, 1931) konularını ele alarak genişletmiştir. Bu yazılarda o, Osmanlı kültüründe Avrasya eski Türk kültürünün devamı ve etkileri konularını özgün biçimde işlemiştir.

Onun bütün etütleri o zamana kadar o konuda yapılmış olan işlerin dikkatle gözden geçirilmesi ve eleştirisiyle başlar. Batı biliminin bu eski geleneğini Türk ilim edebiyatımıza ilkin o getirmiştir. Köprülü'nün eleştirel, bilimsel yaklaşımı, Batı ilim metodolojisiyle, özellikle Fransız kültürüyle tanışması sayesinde olmuştur. Köprülü, eleştirilerinde yalnız Türklerin değil birçok Batı bilgininin de ne kadar sathî ve dar görüşler içinde kaldıklarını, nasıl büyük yanlışlıklara sürüklendiklerini göstermiştir.

Fuat Köprülü, her şeyden evvel bilinen ve bilinmeyen kaynaklara göre yeni gerçekleri ortaya çıkaran yaratıcı bir âlimdir. Köprülü'nün o kadar çeşidi ve sonuçta dağınık gibi görünen aslında bir tek konunun, Türk kültür tarihinin çeşidi yönlerini incelemeye çalışır. Ziya Gökalp'in bir "İlmizi" olarak toplum ve kültürün organik bir bütün olduğuna inanan Köprülü, kültürün edebiyat, sanat, hukuk, iktisat gibi kollarının "içtimai hayat dediğimiz kompleks"un çeşitli yönlerinden ibaret olduğunu göstermiş ve kendi çalışmalarını bu temelde geliştirmiştir. O, bugün de bilim dünyasında Türk edebiyatı tarihi ve Türk din tarihi konusunda bir otorite sayılmaktadır. Tereddütsüz denilebilir ki, gerçekte o bu ilim kollarının hakiki kurucusudur.

Köprülü Türk dinî halk edebiyatı ve kültürünü derinliğine açtığı gibi ayrıca saz şâirleri ve âşık edebiyatı üzerinde yayınlara başlamış, bunun

⁷⁷ Türk-İslâm Sentezi hakkında bk. "Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı"; Doğu Batı, II-5, Ocak 1999, s.14-18.

yanında Kadı Burhanettin, Ahmet Paşa, Şeyh Galip, Baki ve nihayet Fuzulî gibi Türk divan şiirinin büyük ustaları hakkında da incelemeler yayımlamıştır. "Fuzulî Hayatı ve Eseri"⁷⁸ adlı giriş yazısını 1947'de İslam Ansiklopedisi'nde "Fuzulî" maddesi tamamlanmıştır. Bu ustalar elinde klasik divan edebiyatının Acem taklitçiliğinden kurtulup orijinalliğini kazandığını ileri sürdü. Türk edebiyatı tarihini bir bütün olarak düşünen Fuat Köprülü, klasik Türk edebiyatına Habibi, Nesimi, Fuzulî, Ruhî gibi büyük ustalar veren Türkmen-Azeri edebiyatı üzerinde önemle durmuştur.

Fuat Köprülü'nün Türk kültür tarihi alanında geniş bilimsel çalışmaları arasında Türk hukuk tarihine dair çalışmaları önemli bir yer tutar. Kendisi, 1931'de Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası'nı çıkardı ve "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar" adlı önemli etüdünü burada neşretti. Derin ve etraflı incelemelerin ürünü olan bu makalede eski Türk-İslam devletlerinin kamu hukuku kurumlarıyla Osmanlı müesseseleri arasındaki sürekliliği ortaya koyarak oryantalistlerin yanlış iddialarını düzeltilti. 1937'de II. Türk Tarih Kongresi'nde okuduğu "Orta Zaman Türk Hukukî Müesseseleri, İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?" başlıklı tebliği Türkçe ve Fransızca olarak yayımlandı.⁷⁹ Burada Köprülü, Türk kamu hukuk tarihinin belli başlı meselelerini açık bir şekilde ortaya koyuyor, kaynakları ve araştırma metodlarını gösteriyordu.

Zeki Velîdî (Velîdî) Togan (1890-1970)⁸⁰

Zeki Velîdî Başkurt-İli (Başkurdistan)'da Küzen-Avulu köyünde doğdu (10 Aralık 1890). Kaynak dillerine hâkimiyeti ileride onun ilmî faaliyetlerindeki başarısını sağladı. Zeki Velîdî'nin yetişme çağında Rusya Türkleri arasında İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinin etkisiyle Türk-Tatar kavimlerinin birliği ve Batı tarzı eğitime (ceditçilik) karşı yakın ilgi vardı. Zeki Velîdî yenilikçi amcası Neccar'ın etkisiyle genel Türk tarihe merak sardı.

Z. Velîdî İstanbul üzerinden Paris'e geldi ve orada P. Pelliot, J. Deny, M. Blochet gibi Fransız oryantalistleriyle tanıştı. Berlin'e geçerek Prusya Devlet Kitaplığı'nda Doğu yazmaları kataloğunun hazırlanmasına katıldı. İstanbul'a (Mayıs 1925), oradan Ankara'ya geldi. Böylece Z. Velîdî'nin ölümüne kadar (26 Temmuz, 1970) bir Türk vatandaşı olarak Türkiye'de verimli ilmî faaliyeti başlamış oldu. F. Köprülü, Z. Velîdî'yi Edebiyat Fakültesinde Türk tarihi muallimi atadı (Ocak 1927). Darülfünunda verdiği Türk tarihi dersleri (1927-1930) ileride yayınladığı Umumi Türk Tarihine Giriş (İstanbul, 1946) adlı eserinin ilk taslağını oluşturacaktır.

⁷⁸ Mehmet b. Süleyman Fuzulî; Divân-ı Fuzulî (Külliyât-ı Divân-ı Fuzulî), İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1342/1924. "Fuzulî Hayatı ve Eseri" başlığı ve Fuat Köprülü'nün baş yazısıyla.

⁷⁹ Bellefen; 5-8, 1938.

⁸⁰ Z. Velîdî'nin biyografisi ve ilmî faaliyeti hakkında bk. Tuncer Baykara; Zeki Velîdî Togan. Ankara, 1989; daha ayrıntılı olarak bk. Zeki Velîdî; Hatıralar, İstanbul, 1969.

Ankara'da ATATÜRK'ün himayesinde toplanan I. Tarih Kongresi'nde (2-5 Temmuz 1932), resmî Türk tarih tezine (Orta Asya'da kuraklık yüzünden Türklerin kurduğu şehirlerin ve tarım bölgelerinin kumlar altında kaldığı ve Türklerin temsil ettiği yüksek medeniyetin onlar tarafından dünyanın dört bir yanına götürüldüğü tezi) aykırı düşen eleştirileri şiddetli tepkiyle karşılandı. Z. Velîdî bir hafta sonra Darülfunundaki kürsüsünden istifa etmek zorunda bırakıldı.⁸¹ Z. Velîdî'ye göre kongre, "siyaseti gözeten tarihçiler ile fikrî ve vicdanî salâbeti olan tarihçiler arasında bir mihenk taşı" olmuştur. Z. Velîdî, doktora için Viyana Üniversitesine gitti.

Viyana Üniversitesinde İbn Fadlan üzerindeki teziyle doktor payesini aldı (1932-1939). Bonn Üniversitesinde "honorar professor" olarak Orta Asya tarihi ve İslamiyet üzerinde dersler verdi (1935-1938). İnönü'nün cumhurbaşkanlığa gelmesiyle Türkiye'ye dönmeye karar verdi. İstanbul Üniversitesi Türk Tarihi profesörlüğüne atandı (Eylül 1939). ATATÜRK ve Millî Şef İnönü döneminde Türk Devleti'nin resmî ideolojisinin kuvvetli tesirine rağmen, Z. Velîdî, uluslararası şöhretine güvenerek bazı tabuları yıkmaya çalışmış, başarılı olamamıştır. Dünyaya Türk'ün ve Türk tarihinin, saptırmalardan ve ön yargılardan arınmış gerçek bir tablosunu vermek, Zeki Velîdî'nin bütün hayatını dolduran bir tutkudur. ATATÜRK'ün etrafındakiler, onu gözden düşürmek için Türk tarih tezine karşı Z. Velîdî'nin eleştirilerini abartarak kullanmışlardır.

Z. Velîdî'nin yazma kütüphanelerdeki araştırmalarıyla Türk tarih ve kültürünün çok önemli kaynaklarını ortaya çıkarması, Türk tarihi alanında onun belirleyici rolünü göstermeye yeter. Türkistan seyahatinde Kutadgu Bilig'in bir yazmasını, Meşhed'de İbn Fadlan Seyahatnamesi'ni keşfi (1923), Manchester'de John Rylands yazmaları arasında XI. veya XII. yüzyıla ait bir Türkçe Kur'an tercümesi, İstanbul kütüphanelerinde Birüni'nin eserlerini, Harzem dilinde yazılmış kaynakları, Konya'da İlhani dönemi maliye kaynakları (Risâle-yi Falakiyye ve Sa'âdetnâme yazmalarını) tanıtmaları, Altın-Orda tarihine ait son derece önemli yerli bir tarihî Ötemiş Hacı Tarihi'ni keşfi bu kaynak araştırmaları arasında en önemlileridir.⁸²

Z. Velîdî, vekayiname, jenealoji (ensâb) ve destanlardan başka tarih kaynaklarını ve etnografya, arkeoloji, nümizmatik, epigrafi ve edebî eserleri inceleyerek tarihin türlü cepheleriyle bir bütün içinde ele alınması gerektiğine inanır.⁸³ O, Türk tarihinin karanlık kalmış birçok sorusunu aydınlığa çıkarmıştır. Z. Velîdî'nin Başkurdistan'da bozkır göçebe kültürü geleneklerinin kuvvetle yaşadığı bir çevreden gelmesi,⁸⁴ kaynak dilleri Türkçe, Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti, Rusya ve Almanya oryantalist çevreleriyle yıllarca beraber çalışması, onun Türk tarihi hakkında bir otorite olarak tanınmasını sağlamıştır. Avrupa'da birçok tanınmış ilmî cemiyetin

⁸¹ Bk. Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları ve Z. V. Togan, Hatıralar, İstanbul, 1969.

⁸² Kutadgu Bilig, R. R. Arat Risâle-yi Falakiyye, W. Hinz, Sa'âdetname, N. Göyünç, İbn Fadlan, I. Z. Velîdî tarafından işlenip yayınlanmıştır.

⁸³ Baykara; s.64.

⁸⁴ Değerli öğrencisi ve yakını T. Baykara'ya göre "fikrî hayatını şekillendiren en önemli unsur Türk örfüdür."

üyeyi olduğu gibi, kendisine çeşidi ilmî payeler verilmiştir. Z. Velîdî'nin tarihi metot disiplini ve ilmî kişiliği üzerinde fikirler farklıdır. Birileri, onun tarihi kanıtları acele yorumlayarak abartılı teoriler ortaya attığını belirtirler. Bu bakımdan bazı öğrencileri (meselâ F. Kırzioğlu, İ. Kafesoğlu) aynı yolu izlemişlerdir. "İslâmiyet Türk'ü koruyan en önemli kültür bağıdır; ona sarılın ve o kültürün yüceliğine inanın" inancıyla Z. Velîdî, kuşkusuz, 1960-1980'lerdeki Türk-İslam sentezi akımını hazırlayanlardan biridir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı⁸⁵ (1888-1977)

İsmail Hakkı Uzunçarşılı İkinci Meşrutiyet döneminin birçok aydını gibi, orta tahsilini Askerî Rüştiyede ve Mercan İdadisinde tamamladı. İdadiden mezun olan İ. H. Uzunçarşılı öğretmen olmak arzusuyla Darülfunun Edebiyat bölümüne kaydoldu. Orada tanınmış kişilerden, bu arada Ahmet Mithat, Abdurrahman Şeref, Mehmet Akif, İzmirli Ahmet Hikmet, Hamdullah Suphi'den ders aldı. Çok istediği muallimlik hizmetine ilkin Kütahya İdadisinde tarih coğrafya muallimi olarak başladı. Kütahya tarihi üzerinde toplamış olduğu malzemeyi işleyerek Kütahya Tarihi'ni Ankara'da yayımladı. 1921'de Kastamonu Sultanisi tarih muallimliğine atandı. İlk tarih yazılarını ünlü kişiler üzerinde toplamakla beraber şehir ve kurumlar tarihi üzerinde de Açık Söz gazetesinde yazılar yayınladı. Bunda kuşkusuz Ahmet Refik'in etkisi olmuştur. Bu arada bir Sinop ve Kastamonu Rehberi hazırladı. Oradan Karesi Sultanisine (Kasım 1923), ertesi yıl Maarif müdürlüğüne atanmasıyla (Kasım 1923) İ. Hakkı'nın hayatında yeni bir dönem açıldı. Kastamonu'daki gibi Karesi Meşâhiri ve Karesi Tarihi'ni yayımladı ve Karesi fahri hemşehriliğini kazandı. Böylece, İ. H. Uzunçarşılı, gittiği yerlerde bölge tarihi üzerinde malzeme topladı. Bu çalışmalar ileride, Anadolu Beylikleri ve Şehir Tarihçiliği tarihi üzerindeki incelemelerine esaslı bir başlangıç oluşturmuştur. Ancak onda şehir tarihi kavramı dar bir çerçevede kalmıştır. İ. Hakkı'ya göre, şehir veya bölge tarihi denince, o bölgede yetişen büyük kişiler (meşâhir) ve hanedanlar anlaşılmaktadır. 1923-1933 yıllarında Anadolu Beylikleri Tarihi yakın bir ilgi odağı idi. TOEM etrafındaki yazarlar da (H. Ethem, A. Tevhit) aynı çaba ile kitabeler toplamakta idiler. Meşâhirin hayatlarını incelemek için İ. H. Uzunçarşılı da kitabeler toplayıp yayınlamaya önem vermiş⁸⁶ ve TOEM ile yakın ilişkisi bu konu dolayısıyla olmuştur. Karesi tarihi üzerinde çalışmaları, İ. H. Uzunçarşılı'ya 1927 Ekim seçimlerinde Balıkesir (Karesi) mebusu seçilmesini sağlamıştır. ATATÜRK'ün emriyle, mebuslukla birlikte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Bölümünde tarih hocalığına atandı.

Eski dostu Hamdullah Suphi'nin delaletiyle ATATÜRK'ün kurduğu yeni Türk Tarih Kurumuna üye seçildi (1931). Kurum tarafından yayımlanması kararlaştırılan Genel Türk Tarihi projesinde, Osmanlı tarihinin 1789'a kadar olan bölümü İ. H. Uzunçarşılı'ya havale olundu. Uzunçarşılı o devrin tarihçileri gibi, idadide klasik Osmanlı edebiyatı üzerinde esaslı bilgi edinmiş

⁸⁵ Bu yazıdaki biyografik notlar, üstadın öğrencisi Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın kendisiyle konuşmaları ve notlarına göre kaleme aldığı "Hal Tercümesi" esas tutularak verilmiştir. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara, TTK, 1976, XIII-XIX.

⁸⁶ İ. H. Uzunçarşılı; Kitabeler, I. İstanbul, 1927; II. Cilt 1928, III. 1929 (bk. A. S. Erzi, "İ. H. Uzunçarşılı Yayınları", Armağan, XXVI).

ve sonraları Hezâr-Dînâr ve Sava takma adlarıyla birçok mâhzumeler yayımlamıştır. Üstadın TTK yılları (1931-1977), kendisine "reisül-müverrihin" lâkabını kazandıran yoğun araştırma ve yayın faaliyeti yılları olmuştur. Bu yıllarda makalelerinin çoğunluğu TTK'nin çıkardığı Belleten dergisinde yayımlanmıştır.

Uzunçarşılı, tarihi belgelere dayanarak yazmaya inanmış bir tarihçi idi. Hayatını belli başlı Osmanlı arşivlerinde (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi)⁸⁷ pek çok belge serilerini incelemekle geçirdi. İnanılmaz zenginlikteki bu arşiv malzemesi onun eserlerine kuşkusuz kalıcı bir nitelik kazandırmıştır. Bu belgelerin tarihçiliğe yeni bir ufuk kazandırdığına haklı olarak inanıyordu. Belgelere bağlılık, bu belgeleri okumakta güçlük çeken son kuşak bazı genç tarihçilerce "belge fetişizmi" olarak karşılanacaktır. Gerçekten belgeler de metodik bir eleştiri süzgecinden geçirilerek kullanılmalıdır.

İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi (4 cilt Ankara, TTK, 1947-1959). Prof. Dr. Adnan Erzi'ye göre Hammer'den sonra bu konuda "en mufassal ve güvenilir" Osmanlı tarihidir.⁸⁸ Yusuf Hikmet Bayur da "Bizim dilimizde ve Hammer ve Gibbons dâhil, yabancı dillerde gördüğüm eserler arasında üstadın bu eserine eş olanına rastlamadım." demektedir.⁸⁹ Belgeleğe göre verdiği yeni değerli bilgiler hariç, bu dört cildi popüler tarih kategorisine koymak zorundayız. İ. H. Uzunçarşılı Batı dillerini kullanmak imkânına sahip bulunmadığından, genellikle Batı literatürünü ihmal etmiştir. Konu üzerinde Batıda N. Jorga⁹⁰ ve J. W. Zinkeisen⁹¹ tarafından yazılmış klasik eserlere başvurmadan genel bir Osmanlı tarihi yazılamaz. Bunun yanında Batıda birçok belge koleksiyonları yayımlanmıştır.⁹²

Ömer Lütfi Barkan (1903-1979)

1903 yılında Edirne'de doğan Ömer Lütfi, 1920'de İstanbul'da orta öğrenimini tamamlamıştır.⁹³ Edirne'de bir süre öğretmenlikte bulunduktan sonra İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine kaydolunmuş, 1927'de buradan diploma almıştır. İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü direktörü, tanınmış sanat tarihçisi Albert Gabriel aracılığıyla Strasbourg Üniversitesinde

⁸⁷ Bu arşivlerin içeriği hakkında son kez sistemli bir yayın olarak bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi; Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu. 5, Ankara, 1992.

⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan; Ankara, TTK, 1976, s.XXII.

⁸⁹ a.g.e.; s.8.

⁹⁰ Nicolea Jorga; Geschichte des Osmanischen Reiches, 5 cilt, Gotha, 1908-1913; Türkçe baskısı Nicolea Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 5 cilt, İstanbul, Yeditepe, 2005.

⁹¹ Johann Wilhelm Zinkeisen; Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, 7 cilt, Hamburg, 1863. Türkçe tercümesi Yeditepe Yayınları tarafından hazırlanmakta olup 2007 yılında basılacaktır.

⁹² E. Alberi ve E. Charriere'in yayımladığı seriler ile Calendar of State Papers belge serileri için bk. yukarıdaki not.

⁹³ Barkan'ın biyografisi için bk. Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, 41 (1985); H. Sahillioğlu; "Ömer Lütfi Barkan", s.3-38. Ö. L. Barkan; Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler 1, İstanbul, Gözlem Yay. 1980, s.3-17. Barkan'ın hayatının değerlendirilmesine dair keza bk. İnalçık; "Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", Review/3-4 (1978). Coşkun Çakır; "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihi: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", Doğu Batı, 111-12 (Ekim 2000), s.35-63.

tahsile devam imkânını bulması, Barkan'ın bilim hayatını belirleyen bir aşama olmuştur. 1928-1931 yıllarında Strasbourg Üniversitesindeki öğrenimi sırasında Fransız tarihçiliğinde bir devrim yapan Annales ekolünün büyük temsilcilerinden biri olan Marc Bloch'in derslerine devam etmiş, sosyoekonomik tarihe ilgisi onun meslek hayatına yön vermiştir. 1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine doçent olarak atanan Barkan, o zaman siyasi tartışmaların başında gelen toprak kanunu ile ilgili olarak bir dizi makale yayımlamış ve İktisat Fakültesinde İktisat tarihi doçentliğine nakledilmiştir (1937). Orada "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinde Toprak Meselesi" unvanlı doçentlik tezini savunmuş (1938) ve 28 Şubat 1939'da Umumi İktisat ve İktisadi Doktrinler doçenti, bir yıl sonra da bu disiplinin profesörü unvanını almıştır. Barkan'ın sonradan İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlanan sürgünler, nüfus ve arazi sayımları (Defteri hakaniler), Balkanlar'da toprak meselesi üzerinde ilk çalışmaları 1938-1939 yıllarına rastlar. O yıllarda üniversitede dünyaca tanınmış ekonomistler, W. Ropke ve A. von Rustow ders veriyordu. 1950'de Prof. Rustow'un ayrılması üzerine Barkan, İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya kürsüsü profesörlüğüne getirilmiştir.

Çığır açan yayınlarıyla bilim dünyasında kısa zamanda tanınan Prof. Barkan'a 1943'te Strasbourg Üniversitesi "Doctor Honoris Causa" payesi tevcih etti. Türk Tarih Kurumu, Sırbistan İlimler Akademisi, Türk Sosyoloji Cemiyeti, onun bilime büyük katkılarını tanıyarak üye seçmişlerdir. Milletlerarası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tarih Konseyi'nin (CIEPO) kurucularından olan Prof. Barkan bu kurumun altı yıl süreyle başkanlığını yapmıştır. Prof. Barkan, 1973 yılında emekliliğine kadar İÜ İktisat Fakültesi ve Edebiyat Fakültesinde, Türk İktisat Tarihi, Genel İktisat Tarihi, Osmanlı Kurumları Tarihi derslerini vermeye devam etmiş, 1950-1952'de İktisat Fakültesi dekanlığında bulunmuş, Rockefeller Vakfının mali desteğiyle bu fakülteye bağlı olarak Türk İktisat Tarihi Enstitüsünü kurmuştur (1955). 1951'de İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası yazı işleri başkanı olarak bu dergide, Osmanlı iktisat tarihi üzerinde her biri uzun arşiv çalışmalarına dayanan çığır-açıcı araştırmalarını yayımlamaya başladı. Prof. Barkan, Osmanlı iktisat tarihi alanında, sonradan meslektaşları olarak faaliyet gösteren değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Bu değerli bilim adamları arasında özellikle Prof. Lütfi Güçer, Prof. Halil Sahillioğlu, Prof. Tevfik Güran, Prof. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Mustafa Cezar, Prof. Yavuz Cezar, Prof. Mehmet Genç, Prof. Hüseyin Özdeğer, Prof. Ahmet Tabakoğlu'nu sayabiliriz. Barkan'ın öğrencileri, onun açtığı çığırda yürüyerek her biri belli bir konuda Osmanlı ekonomi tarihinde değerli katkılar yapmışlardır. Sahillioğlu, para tarihinde; Güçer hububat ve tuz gibi zaruri ihtiyaç maddeleri tarihinde; Güran, XIX. yüzyıl sosyal-ekonomik tarihinde; Kütükoğlu ticaret tarihinde; Cezar maliye tarihinde; Genç XVIII. yüzyıl malikâne sistemi ve ekonomik konjonktürde, Tabakoğlu Osmanlı maliye ve bütçe tarihinde önemli eserler verdiler. 23 Ağustos 1979'da vefat eden Barkan'ın hatırası için dostları ve öğrencileri, Fransa'da Memorial Ömer Lütfi Barkan⁹⁴ adlı anıtsal bir eser yayımlamışlardır.

⁹⁴ Ed. R. Mantran, Paris, 1980.

Sosyal-Ökonomik Tarih Araştırmaları Başlıyor

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ömer Lütfi (Lütfi) Barkan ile Türkiye tarihçiliğinde yeni bir dönem başlamıştır. 1930'larda özellikle 1940'lı yıllarda kitle hareketlerinin önem kazanmasıyla birlikte dünya tarihçiliğinde sosyoekonomik toplum tarih konuları ön planda ele alınmaya başladı. Bu görüşü benimseyen Fransız Annales ekolü, E. Durkheim'in toplumu "organik bir sistem" olarak gören yapısal (structural) sosyolojisinden esinleniyordu. Strasbourg'da Barkan tam da böyle bir atmosferde yüksek tahsilini yaptı. Barkan, Türkiye'ye dönüşünde arşivlerimizdeki zengin malzemeyi kullanarak sosyoekonomik tarih araştırmalarında belli başlı sorunları ortaya koymuş, bu konuda çığır açan incelemeler yayımlamaya başlamıştır.

Barkan, 1943'te İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünde saklı yüzlerce mufassal defteri hakaniden derlediği "Sancak Kanunnameleri"ni yayınlamıştır.⁹⁵ Barkan, Ülkü Dergisi ve başka dergilerdeki yazılarında, Osmanlı toprak hukuku ve tarımsal ekonominin temel sorularını genel biçimde ortaya atmakla beraber, sonunda kaynakları tam olarak ortaya koymadıkça, yapılacak yorumları daima noksan olacağı inancına vardı. 1943'te Sancak Kanunnameleri'ni yayımladıktan sonra aynı nitelikte anıtsal kaynak eserler yayınlama yoluna girdi. Belge yayınları başına koyduğu analizlerin her biri konuya esaslı katkılar oluşturur. Barkan, bu kaynaklar ortaya konduktan sonra analitik çalışmaların başlayacağına inanıyor, bu işi profesyonel tarihçilere bırakmak gerektiğine inanıyordu.

Kuşkusuz, Barkan'ın çığır açan ilk eseri, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar" adlı eserdir. Bu eser, kuşkusuz, Osmanlı döneminde kırsal sektörde sosyoekonomik yapıyı, malî sistemi, bütün ayrıntılarıyla analiz etmemize imkân veren anıtsal bir kitaptır.⁹⁶ Barkan'dan sonra Osmanlı kırsal sektörde egemen çift-hane sistemini biz bu yayın sayesinde ortaya çıkarabildik.⁹⁷

Barkan'ın, son eseri olan (Enver Meriçli ile beraber) Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri (I. Ankara, TTK, 1988) adlı kitabı, "yarı mâmul" kaynak eserlerinden olup kanunnamelerin uygulanması ve Osmanlı Devleti'nin beşiği olan bölgenin tarihi bakımından son derece önemli bir kaynaktır (Eserin II. cildi TTK'de yayımlanmayı beklemektedir). Eser, Paris'te geç Bizans-erken Osmanlı Bithynia tarihi üzerinde bir seminer çalışmasının ana kaynağı olmuştur. Barkan bu eserlerinde her biri belli bir alanın, mesela köylünün ve tarım ekonomisinin, Osmanlı demografisinin, urbanizmin, şehir

⁹⁵ 31 Ö. Lütfi Barkan. XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar, İstanbul, 1943.

⁹⁶ 53 Barkan'dan sonra bu işi daha geniş bir çapta Ahmet Akgündüz (Osmanlı Kanunnameleri Hukuki Tahlilleri, I-IX, İstanbul, 1994) almış bulunmaktadır.

⁹⁷ Bk. Inalcık; "Village, Peasant and Empire", The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire, Bloomington, 1993, s.137-160.

tarihinin, mimari ve sanat tarihinin, maliye ve para tarihinin temel belgelerini yayınlamış, giriş yazılarında esas problemleri tanımlamış ve bütün bu alanlarda uzmanlara materyal sağlamış ve genç tarihçilere yol göstermiştir. Konu ve metodoloji bakımından Türk tarihçiliğini Batı tarihçiliği düzeyine çıkarmanın başında Ömer Lütfi Barkan gelir. Aslında Barkan, tarihçiliğimize bir devrim getirmiştir. O, toplumu bütünüyle (total) incelemeyi öngören Annales ekolünün yeni sosyal-ekonomik tarih görüşünü tam bir yetkiyle Türk tarihçiliğinde temsil etmiştir. Son elli yıl içinde tarih ve kaynak yayınlarına bakılırsa, onun çığır açan etkisi açıkça görülür.

Fernand Braudel ve Barkan

Fernand Braudel'in XVI. yüzyılda Akdeniz tarihi üzerinde klasik kitabı Türk tarihçiliğinde büyük ilgiyle karşılanmış, o zaman Braudel'in temsil ettiği Annales ekolü Barkan ve o dönem tarihçileri üzerinde derin bir etki yapmıştır. Braudel'in eserinin⁹⁸ yayımlanmasından bir yıl sonra Paris'te Uluslararası Tarihî Bilimler Kongresi toplanmıştı. Aynı tarihlerde Barkan, Braudel'in eserini uzunca bir yazıyla tanıttı.⁹⁹ Barkan, eseri "büyük bir ilmi hadise" olarak niteliyor ve eserin önemini şu sözlerle belirtiyordu: Eser "Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük devrinin en mühim meselelerini, bütün Akdeniz memleketlerine şamil geniş bir plan içinde, zengin malzeme ve yeni bir ilmi metotla vaz' ve mütalâa" etmektedir.

Barkan, böyle kapsamlı bir yaklaşımın, özellikle Osmanlı tarihi incelenirken izlenmesi gerektiği üzerinde durur. "Osmanlı tarihini dış âlemden tecrit edilmiş kapalı bir muhitte, yalnız kendi zâti inkişaflarının mantığı içinde, müstakil bir varlık gibi" incelemenin mümkün olmadığı gerçeğini vurgular. Barkan, Braudel'in yaklaşım biçimini gösteren misaller veririrken kendi tarih görüşünün aynı çizgiyi izlediğini belirtir; devlet başkanlarının ve çarpıcı siyasi olayların tarihi yerine "halk yığınlarının her günkü hayatları" ve olayların "devamlı neticeleri" üzerinde durmak gerektiğini işaret eder.

Barkan, ileri sürdüğu fikirleri, Braudel gibi arşivlerden çıkardığı belgelerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu metot, Barkan'ın bütün araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Braudel, Osmanlı arşivlerinde çalışma imkânına sahip olmadığından zengin Dubrovnik (Ragusa) arşivinden ve bu arşive dayanan yayınlardan yararlanmıştır. Braudel, Akdeniz'in Osmanlı egemenliği altındaki doğu kesiminin, tarih için henüz keşfedilmemiş bir dünya olduğunu belirtir ve Türk tarihçilerini Osmanlı arşivlerinde araştırma yapmaya teşvik eder.

⁹⁸ F. Braudel; La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque Philippe II, Paris, 1949; İngilizce çevirisi The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philippe II, New York, 1972.

⁹⁹ İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası; XII/1-4 (1951), 173-192. Barkan'ın kullandığı kopya bugün Eren Kitabevi sahibi Muhiittin Eren'e intikal etmiştir; Barkan'ın sahife kenarlarına eski harflerle yazdığı derkenarlar, bu kopyaya özel bir değer kazandırmaktadır.

Barkan, hem araştırma konuları, hem de Osmanlı arşivlerinde araştırma bahsinde Braudel'in tavsiyesinden çok önce bu işe el atmış bulunuyordu. 1951'den sonra Barkan ve Braudel birbirlerini keşfetmişler, aralarında yakın bir dostluk ve iş birliği kurulmuş ve Braudel eserinin ikinci baskısında Barkan'ın incelemelerine genişçe yer verilmiştir.

Barkan, kendi tecrübesine dayanarak arşivlerde araştırma için harcanan zamanın, tarihçi için bir zaman kaybı olduğunu belirtir. Bu durumda tarihçi, yürüyeceği yolu kendisi yapan bir yolcu durumundadır. Başlı bilim dünyası yüzlerce cilt Mo-numenta veya Calendar of State Papers gibi koleksiyonlarla, sentez yapan tarihçiye muazzam belge, malzemesi hazırlamıştır. Barkan'dan sonra Türkiye'de, tahrir defterleri, mühimmeler, ahkâm defterleri, şeriye sicilleri yayınları gerçek bir ivme kazanmış, yüzü yakın cilt yayımlanmıştır.

Para Tarihine Halil Sahillioğlu'nun Katkıları

Braudel'in Türkiye'yi ziyaretinde Barkan, asistanlarından Halil Sahillioğlu'nu Braudel'in yanına gönderdi. Dr. Sahillioğlu Osmanlı Para tarihi üzerinde bir uzman olarak doktora çalışmasına Paris'te devam etti, bu konuda önemli katkılarda bulundu.¹⁰⁰ "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)"¹⁰¹ adlı makalesinde önceki araştırmalarını özetledi. Türkiye'de para tarihi üzerinde yeri doldurulmayan bir uzman sıfatıyla Kameri ve Şemsi tarihleri arasında zaman farkı ve bunun kapıkuluna ödemelerde yarattığı sorunlar hakkında araştırmayı da kendisine borçluyuz.¹⁰²

Sahillioğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda kredi uygulamaları ile de ilgilenmiş, bir nevi çek yerine geçen "Kitâbu'l kâdi ve süftece"ler¹⁰³ üzerinde ilginç bir inceleme yapmıştır. Hiç kuşkusuz, Sahillioğlu, Osmanlı ekonomi tarihinin güç sorularını seçip arşiv belgelerinin ışığı altında aydınlatmaya çalışmış bir uzmandır. Para tarihi uzmanlık alanı olmakla beraber genel ekonomi tarihine ait konularda, da esaslı araştırmalar yayınlamıştır. Ticaret tarihi, muhasebe ve bütçeler, nümizmatik, fiyatlar, imalat, esnaf, bu incelemeler arasındadır. Kaynak dillerine egemenliğiyle Sahillioğlu, Barkan'ın en yetenekli yardımcılarında biri olmuştur. İstanbul tarihi için ana kaynak olan İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953 (1546)" adlı eserin çok emek isteyen transkripsiyon ve mükemmel Dizin'ini Sahillioğlu'na borçluyuz. Osmanlı arşivinin bir müdavimi olan Sahillioğlu, bugüne kadar para tarihine ait yüzlerce defter ve belge üzerinde sistematik araştırmalarına aralık vermemiştir.

¹⁰⁰ "Kuruluşundan XVII. Asır Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi"; İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi 1958. "Para Tarihi, 1640-1740", İÜİF Doçentlik Tezi, 1965.

¹⁰¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi, Özel Sayı 1978. Bu araştırmanın İngilizcesi "The Role of International Monetary and Metals in Ottoman Monetary History 1300-1750", Pfedous Metals in the Later Medieval Early Modern Worlds, Durham, 1983.

¹⁰² "Savaş Yılları", İÜİFM XXVII (1969) Para tarihiyle ilgili olarak Darphane Mukataaları makalesi için bk. İÜİFM XXIII (1963), s.145-218.

¹⁰³ "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemelerde Kitabu'l Kadı ve Süftece'ler Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (1975); aynı konu üzerinde bk. "Havâla"; Encyclopaedia of İslâm, 2. Baskı (H.İ).

Çağatay Uluçay (1910-1970)

(Şeriye Sicillerinin Tarih Araştırmalarına Açılması)

Çağatay Uluçay, 1930'lu yıllarda tarihçiliğimize şeriye sicilleri üzerinde incelemeleriyle yeni bir soluk getiren tarih araştırmacılarının önde gelenlerindendir.¹⁰⁴ Halk evleri, bölge kültür merkezleri olarak Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutar. Halk evlerinin bulunduğu şehirlerde halk evi mecmuaları, lise öğretmenlerinin yerel tarih üzerinde yazılarının yayımlandığı birer yayın organı olmuştur. Şeriye sicillerini başlıca kaynak olarak kullanan bu araştırmalar, yenilik olarak sosyal tarihe, halk hareketlerine, şehir sosyal sınıflarına, esnafa ve günlük yaşama ait orijinal konular ele almakta, Türk tarihçiliğinde belki ilk defa gerçek anlamda sosyal tarih yapmakta idiler. Bu akım, kuşkusuz, 1930'lu yıllarda devletin sosyal konulara yönelmesi sonucu kadro hareketinin etkisi altında idi. Diyarbakır Lisesinde öğretmenlik yapan Mustafa Akdağ aynı akımı izleyenler arasında idi. Balıkesir Lisesi ve Muallim Mektebi tarih hocalarından Kâmil Su, öğrencilerini, bu arada bu satırları yazan bu gibi araştırmalara teşvik etmekte idi. Bu alanda önemli araştırma yayınlayanlar arasında Çağatay Uluçay'ın özel bir yeri vardır. Manisa bölgesi ve Batı Anadolu'da halk hareketleri ve eşkıyalık üzerinde Manisa şeriye sicillerini tarayarak yaptığı araştırmaları, belgelerle birlikte iki cilt olarak yayınladı.¹⁰⁵

Çağatay Uluçay, İngiltere'de kısa bir süre kaldıktan sonra Topkapı Sarayı belge koleksiyonunu tasnif görevine atandı. Onun hazırladığı kataloğun ilk iki fasikülü yayımlanmıştır.¹⁰⁶ Bütün noksanlarına rağmen bu katalog, hâlâ bu arşivin en ayrıntılı başvuru tasnifidir. (Tasnif işine yıllar sonra İ. H. Uzunçarşılı devam etmiştir.) Çağatay Uluçay tasnif işine devam ederken rastladığı önemli bazı belgeleri yayımlayarak dikkat çekti.¹⁰⁷ Onun şeriye sicil defterlerine göre zengin belgelerle yayınladığı Manisa esnafına ait eseri, bu alanda en etraflı etütlerden biridir.¹⁰⁸

Uluçay bu yayınlarında Manisa şeriye sicillerini esas tutmuş, böylece sicillerin sosyal tarihin önemli bir kaynağı olduğunu ortaya koyarak 1950'lerden sonra bu vadede yapılan geniş araştırmalara¹⁰⁹ örnek olmuştur. Çağatay Uluçay'ın önemli katkıları arasında Saruhanoğulları ve Karaosmanoğulları'na ait yayınlarını zikretmek gerekir.¹¹⁰

¹⁰⁴ Biyografisi için bk. Belleten; XXXIV, 653-664 (M. Şakiroğlu).

¹⁰⁵ XVI. ve XVII. Yüzyılda Snruhstn'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1944.

¹⁰⁶ Topkapı Sarayı Arşiv Kılavuzu; İstanbul, 1938-1940.

¹⁰⁷ "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", İÜEF Tarih Dergisi, VI-9 (1954), s.53-90. Padişahların özel hayatını anlatan Harero'den Mektuplar (İstanbul 1956) son derece ilginç belgeleri içermektedir.

¹⁰⁸ XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat ve Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı; İstanbul, 1942.

¹⁰⁹ "Bu vadede yine şeriye sicillerini göre yayınlanmış önemli bir eser: A. Cohen; The Guilds of Otoman Jerusalem, bu eser şurada çıkmıştır: The Ottoman Empire and Its Heritage; Editörler: S. Faroqhi ve H. Inalcık, Nu. 21, Leiden: Brill, 2001.

¹¹⁰ Manisa Tarihi, 1. Gökçen ile birlikte, Manisa 1939; Ç. Uluçay, Saruhan Oğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I-II, İstanbul, 1940-1946.

Vakıflar

Barkan, Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında evkafın önemi üzerinde durarak özgün çalışmalar yayınlamıştır. Bu arada İ. H. Ayverdi ile birlikte yayımladıkları İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul tarihi için temel bir eserdir. Nasıl ki, Kanunlar ve Hüdavendigâr Livası Defteri, tarım ekonomisi, maliye, toprak hukuku için temel belgeleri vermekte, bütçeler ve muhasebe defterleri mimarlık, inşaat, işçilik, maliye ve para tarihi, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (2 cilt) işçilik, malzeme, fiyatlar, ihtisab kanunları, devletin pazar ve fiyat kontrolü üzerinde temel belge koleksiyonları oluşturmaktadır.

Vakıflar alanında Barkan'ın en kabiliyetli takipçilerinden biri, Bahaettin Yediyıldız'dır. Yediyıldız'ın Institution du vaq fau XVIIIe siècle en Turquie, étude socio-historique adlı doktora çalışmasının ilk baskısı, Centre National de la Recherche Scientifique'in desteğiyle gerçekleşmiştir.¹¹¹ Orta ve Yeni Çağlarda Müslüman toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında son derece önemli bir rol oynayan vakıf müessesesine, Barkan'ı izleyerek Annales ekolü'nün total tarih anlayışıyla yaklaşan Yediyıldız, bu konudaki araştırmalarında, ihtimali sondaj metodunu kullanmış; kantitatif analizlere de başvurarak, Türk vakıflarının XVIII. yüzyıldaki durumunu ve toplumun diğer sektörleriyle ilişkilerinin tablosunu çizmiştir. Yediyıldız'ın bu metodu öğrencileri tarafından diğer yüzyıllar için de kullanılmış, vakfın Türkiye'de XVIII, XIX ve XX. yüzyıllardaki tabloları da sergilenmiştir.¹¹²

Barkan'dan Sonra

Bugün bazı yazılarda Barkan'ı, resmî millî tarih politikasının bir temsilcisi gibi gösterme eğilimine rastlamaktayız. Bu tamamıyla yanlıştır. O, Batılı tarihçilerin, Osmanlı devlet sistemi ve onun sosyoekonomik yapısı hakkında bilgisizlikten kaynaklanan sathî yargıları karşısında, belgelerini ortaya koyduğu karmaşık bir sistemi tanıyınca tepki gösteriyor, bazen abartmalı tanımlamalar yapıyordu. Osmanlı hakkında çoğu kez olumsuz hüküm vermeye alışmış Batılılar, bunu "millî" tepki gibi göstermeye çalışmakla kendileri hata içindedir. Barkan, gerçekleri ortaya koyan bir tarihçidir.

Buna karşı, genç kuşak arasında, çoğu üniversite iktisat ve sosyoloji bölümlerine mensup bir grup, Osmanlı tarihini Marxist teoriye, özellikle Asya Tipi Üretim Tarzı (AMP)'na göre yorumlamayı denediler. Başlıca Sencer Dıvıçoğlu; Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul, MAY Yay., 1969. H. İslâmoğlu ve Ç. Keyder çeşitli denemelerinde Marxist AMP teorisini titizlikle izlediler.¹¹³ Tüm bu grup, Barkan'ın ortaya koyduğu bilgiye kapakları kendi teorilerine temel yaptı. Grup arasında tarihçi H. İslâmoğlu-Inan, AMP'ye bağımlı

olmakla beraber, Barkan geleneğini izleyerek arşiv belgelerine dayalı bazı ampirik araştırmalar da yayınlamıştır (Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul, 1991). Osmanlı toplumunda nispeten az sayıda mülk toprak sahibinin varlığı, Osmanlı'nın kırsal alanda yaygın mirî devlet toprak rejimini değiştirecek ölçüye ulaşmamış, yerel feodallerden kurulu bir rejim oluşmamış, böylece Avrupa'daki gibi yerel servaj/serflik ortaya çıkmamış, Marxist teoride beklendiği gibi, buradan kapitalizme geçiş süreci asla gerçekleşmemiştir. Ama yine de, mirî toprak rejiminin ve çift-hâne sisteminin Osmanlı toplumunun temeli ve durağan bir sosyoekonomik yapının alt yapısı olduğu tezi, belgelerin ortaya koyduğu bir gerçek olarak kabul görüyordu. Dıvıçoğlu ve onu izleyenler, İngiliz konsolos raporlarına göre Hindistan'ı örnek alan Marx'ın AMP teorisinin, Osmanlı toplum yapısını açıklamada yetersiz kaldığını itiraf etmişlerdir. Bu denemelerde onlar, daima Barkan'ın verilerine dayanmak zorunda kalmışlardır. AMP teorisinin temel iddiası şudur: Fethetme ve zora dayanan Asya askerî imparatorluklarında köy ve şehir arasında sosyoekonomik bir bütünleşme olmamıştır; para ekonomisi ve kapitalizm gelişmemiştir. Doğu komünist memleketlerinde ise, Osmanlı rejimi "geri bir feodalizm", Balkanlar'da gelişmekte olan Batı tipi yerel feodalizmi geriletmiş bir rejim olarak tasvir olunmuştur. Askerî-idareci sınıfın elinde biriken para, ekonomik girişimlere değil, durağan vakıf tesislerine yatırılmıştır. "Geriletici feodalizm" teorisini başlıca Bulgar Osmanisti Vera Mutafchieva işlemiştir.¹¹⁴ Sovyet kontrolü altındaki tüm memleketlerde, Osmanlı rejimi hakkında tamamıyla bu teori hâkim olmuş; bu görüş doğrultusunda yeni bir tarih literatürü ortaya çıkmıştır. Dıvıçoğlu'na göre, Osmanlı sosyoekonomik formasyonu, APM ve böyle bir feodal yapının karışımını temsil eder. Özellikle XVIII. yüzyıl ayan dönemini göz önüne alarak İslâmoğlu ve Keyder, AMP teorisine I. Wallerstein'in "peripheralization" teorisini bağdaştırmaya çalışırlar. Osmanlı sosyal formasyonunun biçimlenmesinde kenar toplulukları kendine bağımlı kılan Avrupa kapitalist dünya ekonomisinin etkisini hesaba katma gereğine inanırlar. Barkan'a dayanarak, Osmanlı örneğinde, devletin her alanda egemen, bütünleştirici (integrative) rolünü özellikle belirtirler.¹¹⁵

1950-1975 yıllarında Barkan'ın açtığı çığırdaki yürüyen, fakat açıkça Marxist teoriyi izleyen bir başka tarihçi Mustafa Akdağ (1913-1972)'dir.¹¹⁶ Akdağ, Selçuklu döneminden başlayarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar Türkiye tarihini, sosyal-ekonomik alt yapıdan, tabandan gelen dinamikler çerçevesinde ele almayı denemiştir. Onun Marxist teoriyi ampirik tarih araştırmalarıyla bağdaştıramayanlardan farkı, Barkan gibi, tezlerini Osmanlı arşiv belgelerine, mühimme defterleri ve kadı mahkeme sicillerine dayandırma metodudur.

¹¹¹ Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985. Kitap, ikinci kez Kültür Bakanlığı tarafından basılmıştır (Ankara, 1990). Türkçesi, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi "Bir Sosyal Tarih İncelemesi" adıyla yakında Türk Tarih Kurumunda çıkacaktır.

¹¹² Nazif Öztürk; Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Ankara, 1995. Hasan Yüksel; Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerinde Bir Araştırma (1585-1683), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi).

¹¹³ Bu ekolün eleştirisi için bk. İnalçık; "On the Social Structure of the Ottoman Empire, Paradigms and Research" From Empire to Republic, İstanbul, ISIS, 1991.

¹¹⁴ Vera Mutafchieva; "De l'exploitation feodale dans les terres de lapopulation bulgare sous la domination turque aux X et XVIe siècles", Etudes Historiques, I, Sofia, 1960.

¹¹⁵ Bu görüşler için bk. İnalçık; "On the Social Structure". From Empire to Republic, s.41-45.

¹¹⁶ Akdağ'ın başlıca eserleri: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", Belleten, 13/51 (1949), 14/55 (1950); Türkiye Tarihinde İktisadi Buhranlar Serisinden; Medreseli İsyancılar. (İstanbul, 1952); Celâli İsyancılar (1550-1603), (Ankara, 1963); Türkiye'nin İktisadi ve İctimâi Tarihi, I, (İstanbul, 1977), II. (Ankara, 1971); Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, (Ankara, 1975).

Akdağ'ın Osmanlı tarihçiliğine önemli katkısı, Anadolu köylüsünün medrese softaları, ücretli asker Sekban ve Sarucular ve bunların eşkiyaya dönüşmüş tipi Celaliler üzerindeki önemli araştırmalarıdır. O, bu grupları, padişah kullarına dayanan Osmanlı rejimine karşı Anadolu köylüsünün mücadelesi biçiminde algılıyordu.

Akdağ'ın tezlerini eleştiren yazılarımda¹¹⁷ şu noktaları düzeltmeye çalıştım: Celaliler, isyan eden köylüler değil, Avusturyalılara karşı 1593-1606 savaşında devletin tüfekli askere ihtiyacı dolayısıyla halktan örgütlediği sekban ve saruca bölükleridir. Onlar, maaş alamayınca eşkiya olmuş ve devlet bunları eşkiya anlamında Celali adıyla anmaya başlamıştır. Onlar, Yüz Sene Savaşları sırasında Fransa'da soygunculuğa başlayan Compagnies d'Arms ücretli asker kumpanyalarına benzer. XVI. yüzyılda sosyal nedenlere gelince; bunalımı, % 40 üstünde bir nüfus artışı sonucu topraksız kalan köylünün ırgat, levent ve sekban-saruca askeri biçiminde başka geçim yolları aramasıyla açıklayabiliriz. 1593-1606 Avusturya savaş dönemi, Osmanlı'nın klasik askerî ve mali sisteminin çöküşüne yol açmıştır. Avusturyalıların yeni üstün vasıflı ateşli silahları karşısında Osmanlılar tüfekli asker olarak yenileri ve sekban-saruca askerini fazlasıyla artırmak zorunda kalmış, bu durum malî bunalımın ve Anadolu'da anarşinin yakın sebebi olmuştur. Aslında bu, tarihçilerin "askerî devrim (military revolution)" dediği Avrupa silah ve savaş teknolojisindeki gelişme ile ilişkili bir olgudur. Akdağ, bazı temel nedenleri hakkıyla belirlemeden uzak olmakla beraber, tarihçinin dikkatini olayların vahamet ve derinliğine çekmekle, Türkiye sosyal tarihine önemli bir katkıda bulunmuş, Balkan'ın ihmal ettiği tarihi sosyal gelişmelere parmak basmıştır.

Osmanlı tarihi üzerinde Barkan ekolü yanında Marxist tarihçiliğin katkıları, Marxist reçeteye sadık kalmalarına rağmen, yine de hayli yararlı olmuştur. Köylü ve emekçi sınıfı, para ve ücretler, günlük yaşam, merkez ve taşra, şehir-köy ilişkileri, gibi araştırma alanları gündeme girmiş, sosyal ekonomik tarihçinin ufku genişlemiş, Annales okulunun anladığı biçimde bütüncü (total, holistic, global) bir tarih yazıcılığına yaklaşmıştır. Barkan, bu doğrultuda yaptığı empirik araştırmalarla temelleri hazırlamış, tarih ufkumuzu genişletmiştir.

Yeni Tepkisel Akımlar

1997'de Mersin'de toplanan ve "milliyetçi" tarihçiliğin enine boyuna eleştirdiği I. Ulusal Tarih Kongresi'ne sunulan bildiriler¹¹⁸ Türkiye'de yeni tarihçilik görüş ve akımlarını yansıtan ilginç bir platform oluşturmuştur. Orada genç tarihçiler, şu gözlemi yapmaktadır: Tarihçilik, "mikro-milliyetçilik ve etnik temelli bölgesel savaşların" etkisi altındadır ve bizzat tarihçiliğin bunda payı olduğu inancındadırlar.

¹¹⁷ İnalçık; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", Belleten, XV (1951), 629-690. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", Archivum Ottomanicum. VI (1980), s.283-337.
¹¹⁸ Tarih ve Milliyetçilik; I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin, MÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999.

Milliyetçiliği, "millî benlik", "kolektif kimlik" olarak ele alan sosyolojik yaklaşım, onun ötekine, başkası Türkiye örneğinde Batı ve azınlıklar, karşısında devletin tutum ve varsayımları şeklinde ortaya çıktığını vurgular (B. Çukurova ve M. Yüksel).

Tarih ve milliyetçilik üzerine I. Ulusal Tarih Kongresi, gerçekte, Türkiye'de 1970'lerin sağ-sol kavgalarıyla başlayan toplumsal tepkileri yansıtmaya itibarıyla dikkate değer. Yeni dönemde halk, 27 Mayıs 1960 darbesiyle bir kez daha belli bir disiplin altına sokulduğuna inanmış, buna karşı yeni dönemde Demokrat Partiyi sürdüren yeni sağcı partiler ortaya çıkmış, bizzat CHP'nin sultacı kadrosuna karşı sosyal reform isteyen Ecevitçi hareket güçlenmiş, iktisadi darlık içinde bunalan ülkede geçim ve gelecek umudunu kaybetmiş bir gençliğin devrimci radikal direnci baş göstermiş, bu radikal akıma karşı Türk-İslam sentezi formülüyle bir milliyetçi-İslamcı hareket gittikçe militan bir nitelik kazanmıştır. 1960-1980 döneminde Türk tarihçiliği, bu siyasi atmosferin kuvvetli etkisi altındadır.

Türkiye'de şimdi şunu inanılıyor ki, ulus-devletin kuruluşu ile beraber, millet-devlet özdeşleşmesi gelmiştir. Dünyada olduğu gibi günümüz Türkiye'sinde de, bunun sonu gelmiş, özellikle ekonomik globalleşme akımı yeni gelişimi hızlandırmıştır. Şimdi cemaatler, azınlıklar, çoğulcu sivil toplum kurumları öne çıkmaktadır. Postmodernizm, İkinci Dünya Savaşı sonunda, merkezîyetçi, tek hukuka dayanan, ekonomide bütünleşmeyi hedefleyen millî devletin sonunu mu ifade ediyor, sorusu gündeme gelmiştir. Tarihçilik de devletin tekelindedir. Şimdi eğer mümkünse, "popüleri merkeze alan bir tarih yazıcılığı" gerekir (Y. Sarıbay). "Milliyetçi, muhafazakâr tarihçileri" eleştiren Tanıl Bora'ya göre, Türk tarihçiliğine "devlet mitosu" egemendir. Bu çeşit tarihçilikte, Türklük kavramı temel mitostur. "Türk tarih tezi" bunun açık bir ifadesidir. Bu tarih mitolojisinde, Türklerin devlet kuruculuğu, kurulan devletler arasında devamlılık, kahraman devlet kurucuları, merkezîyetçi evrensel devlet kavramları egemendir. Esasen Türk-İslam sentezi anlayışı da, bu mitoslara dayanır.

Mersin Kongresi'ne bildiri sunanlar aslında, XX. yüzyıl sonunda Türkiye'nin yeni siyasi, sosyal, ekonomik yapısı ve şartları üzerinde gözlemlerini dile getirmekte (milliyetçilik, küreselleşme, postmodernizm, devlet mitosu, Kürt kimliği), Osmanlı toplum yapısı ve Osmanlı devlet anlayışı (cemaatler etnik gruplar karşısında devlet, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde aşırı milliyetçilik) konuları üzerinde eleştirel gözlemler yapmaktadırlar.

**GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI
TÜRK ASKERİ TARİH KOMİSYONU**

ISBN: 978-975-409-430-5
NSN: 7610270347918

YAYIN KURULU BAŞKANI

Korgeneral Eyüp KAPTAN

YAYIN KURULU

Dr. E. Tümğ. Güngör CEBECİOĞLU

Dr. E. Tuğg. Erdal YURDAKUL

Prof. Dr. İlber ORTAYLI

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Doç. Dr. Yusuf SARINAY

Doç. Dr. Ömer TURAN

Dr. Öğ. Alb. Ahmet TETİK

Dr. Öğ. Yb. Zekeriya TÜRKMEN

TÜRK ASKERİ TARİH KOMİSYONU GENEL SEKRETERİ

Dr. Öğ. Yb. Zekeriya TÜRKMEN

DÜZELTİ

Red. Uzm. Yasemin TAŞCI

Red. Uzm. Melek ALKA

Red. Uzm. İlkay SARIKAYA

SAYFA DÜZENİ

Red. Uzm. Yasemin TAŞCI

“Uluslararası Askerî Tarih Dergisi”nde yer alan düşünce ve yorumlar yazarlarının kişisel görüşlerini yansıtır. Bu itibarla Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini yansıtmaz. Kitapta bulunan yazı ve resimlerin her hakkı saklıdır; ancak, kaynak gösterilmek suretiyle iktibas edilebilir.

Adres:

Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Türk Askerî Tarih Komisyonu (TATK) Genel Sekreterliği
06100 Bakanlıklar/ANKARA

Telefon: 0312-402 23 26/ 312 402 23 38 **Belgegeçer:** 0312-417 01*32

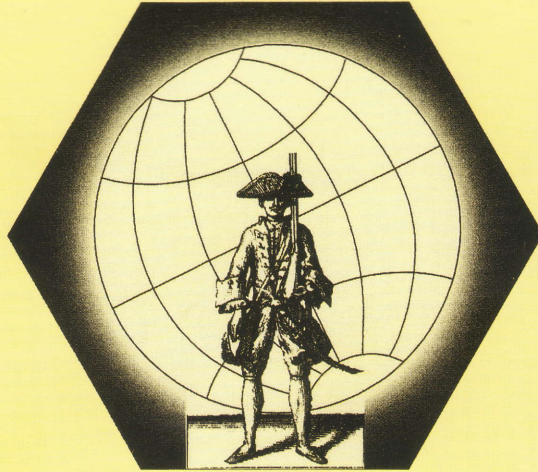
elmek: j7atem@tsk.mil.tr

GENELKURMAY BASIMEVİ
YAYIN NUMARASI : 2007/19

ULUSLARARASI ASKERÎ TARİH KOMİSYONU

ULUSLARARASI ASKERÎ TARİH DERGİSİ

TÜRK ASKERÎ TARİHİ VE ASKERÎ KÜLTÜRÜ

N° 87 Ankara - 2007